

Mithradates-Roma Savaşları ve Kurul Kalesi'nden Roma Silahları

S. Yücel Şenyurt* - Umut Zoroğlu** - Atakan Akçay***

Öz

Bu çalışmada Ordu-Kurul Kalesi'nde 2010-2021 yılları arasında yürütülen kazı çalışmalarında ele geçen Roma özellikli silahlar ele alınmıştır. Kurul Kalesi, Pontos Krallığı'nın en önemli kralı VI. Mithradates Eupator Dionysos (MÖ 120-63) tarafından Orta ve Doğu Karadeniz coğrafyalarında inşa ettirilmiştir olan çok sayıdaki kaleden biridir. VI. Mithradates ve Roma arasında üç büyük savaş gerçekleşmiştir. Mithradates-Roma savaşları olarak bilinen bu savaşlardan sonuncusu (MÖ 74-63) büyük oranda Karadeniz coğrafyasında yaşanmıştır. Pontos coğrafyası bu son savaş sırasında önce Lucullus, sonrasında ise Pompeius'un komutasında gerçekleştirilen iki büyük Roma istilasına maruz kalmıştır. VI. Mithradates'in müstahkem kalelerine ilk darbe Lucullus'un seferi sırasında indirilmiş olsa bile asıl yıkım Pompeius'un seferi sonucunda oluşmuştur. Pompeius'un komuta ettiği Roma ordusu VI. Mithradates Eupator Dionysos'un tüm kalelerini yıkarak onları kullanılamaz duruma getirmiştir. Kurul Kalesi bu yıkımın izlerini bünyesinde barındıran en önemli yerleşmelerden biridir. Son Roma istilasından sonra bir daha yerleşim görmeyen Kurul Kalesi'nde ele geçen çok sayıda silah ve mühimmat o dönemde yaşananlarla ilgili birer kanıt niteliğindedir. Kurul Kalesi kazılarında çeşitli sektörlerde ele geçen silah ve mühimmatların büyük bir kısmı Pompeius'un istilasına denk gelen son mimari evreyle ilişkilidir. Silahlar arasındaki *pilum* demirleri, cirit uçları ve mızrak-orak (*falx muralis*) gibi geleneksel Roma silahlarının varlığı ise Kurul Kalesi'ndeki yıkımın faillerine işaret eden en önemli askerî teknolojilerdir.

Anahtar Kelimeler: Hellenistik Dönem, VI. Mithradates, Pontos, Roma Cumhuriyeti, Savaş, Silah, Kurul Kalesi, İstila.

Mithradatic Wars and Roman Weapons from Kurul Fortress

Abstract

Kurul Fortress in Ordu is one of the many fortresses constructed during the reign of Mithradates VI Eupator Dionysus (120-63 BC), a significant figure in the Hellenistic Pontic Kingdom in the Middle and Eastern Black Sea regions. The large number of these fortresses is due to the king's struggle with

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, yucel.senyurt@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0001-7364-311X

** Dr., Bucak Mah., 341 Sok., No: 1/1, Altınordu-Ordu/ TÜRKİYE, zoroqluumut@gmail.com ORCID: 0000-0002-6524-7616

*** Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara/ TÜRKİYE, atakan.akcay@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0001-5190-4227

the Roman Republic. Three major wars occurred between Mithradates VI and Rome. The last of these wars (74-63 BC), known as the Mithradatic Wars, mostly consisted of the battles that took place in the Black Sea region. During this last war, Pontos was exposed to two major Roman invasions, first under the command of Lucullus and then under the command of Pompeius. While the initial damage to Mithradates' fortresses occurred during Lucullus' campaign, the real destruction occurred as a result of Pompey's campaign. The Roman army commanded by Pompey destroyed all the fortresses of Mithradates VI and made them unusable. Kurul Fortress is one of the most important settlements that contains traces of this destruction. The large number of weapons and missiles found in the Kurul Fortress, which was never inhabited again after the Roman invasion, is evidence of what happened at that time. Most of the weapons and missiles associated with the last building phase, which coincided with the invasion of Pompey. The presence of traditional Roman weapons such as pila, javelin and spear-sickle (Falx muralis) among these weapons are the most important military technologies that point to the perpetrators of the destruction in the Kurul Fortress.

Keywords: Hellenistic Period, Mithradates VI, Pontos, Roman Republic, War, Weapon, Kurul Fortress, Invasion.

Mithradates-Roma Savaşları: Ordular, Askerî Teknolojiler ve Sonuçlar

VI. Mithradates Eupator Dionysos'un yaklaşık 70 yıl süren hayatına, annesinin neden olduğu ölüm korkusu içinde geçen bir çocukluk¹, komşu krallıklarla yaşanan sayısız siyasi kriz ve dönemin en büyük emperyal gücü Roma'ya karşı yapılan üç büyük savaş sığmıştır. Çocukluk yıllarında annesi Laodike ile yaşadığı sorunlardan etkilenmesine rağmen, iyi bir asker ve gerektiğinde çok keskin kararlar alabilen sağlam karakterli bir lider ortaya çıkmıştır. VI. Mithradates, hükümdarlığının ilk yıllarında Karadeniz'in kuzeyine seferler düzenleyerek buradaki savaşçı atlı-göçebe kabilelere karşı üstünlük kurmuş² ve onlarla ittifaklar yaparak ordusu için paralı asker kaynağı sağlamıştır. Anadolu'da ise batıda Paphlagonia'dan, doğuda Kolkhis ve Armenia Minor'a kadar sınırlarını genişletmiştir³. Bu adımları atarken herhangi bir siyasi engelle karşılaşmamasında, Roma'nın ve Anadolu'daki diğer Helenistik krallıkların kendi meseleleriyle meşgul olmaları önemli bir etkindir⁴. Ardından Roma'nın yayılmacı politikalarına karşı çıkarak Anadolu egemenliğini sağlamak için gerekli olan askerî adımları atmaya başlamıştır.

Bu hedef doğrultusunda öncelikle ordusunu güçlendirmiştir. Zira disiplinli ve savaş konusunda oldukça tecrübeli olan Roma ordusuna karşı koyabilmenin tek yolu en az onun kadar sağlam temelli bir ordu oluşturmaktan geçmektedir. Pontos ordusunun yapılanması köken olarak Makedon *phalanks* düzenine dayanmaktadır⁵. *Phalanks* birlikleri yanaşık düzende ve göğüs göğüse çarpışma esasına göre tertip edilmiştir⁶. Makedon *phalanks* düzeninin savaş meydanlarındaki etkisini artıran unsur, *sarissa* adıyla bilinen ve normal bir mızrağa göre çok daha uzun olan silahlardır⁷. Bu silahla birlikte kısa bir kılıç ve kola takılarak kullanılan yuvarlak biçimli küçük

1 Arslan 2007, 77-78.

2 Strabon 1954a, 223; Arslan 2007, 80-87.

3 Strabon 1961, 371.

4 Arslan 2007, 80.

5 Strabon 1954a, 223; Günaltay 1987, 482; Arslan 2007, 85, 226.

6 Hanson 2017a, 36.

7 Sekunda 1995, 27; Hanson 2017a, 36.

bir kalkan taşıyan *phalanks* birlikleri savaş tarihinin en ölümcül ordularından birini oluşturmuştur⁸. Savaş meydanında Makedon *phalanks*larının ilk beş sırası *sarissalarını* yaklaşan düşman birliklerine karşı öne doğru uzatarak ileriden bakıldığında “uzun kaktüs dikenlerini” anımsatan aşılması güç bir hat oluşturmuştur⁹. Bu ölümcül hattı delip geçebilmek için her şeyden önce sağlam bir cesarete, sonrasında ise iyi bir askerî stratejiye ihtiyaç olduğu çok açıktır. Pontos ordusunun yenilmez olarak görülen ve ok atmada uzman olan hafif silahlı İskit savaşçıları defalarca dize getirebilmesini sağlayan ana etken de *phalanks* düzenine dayanan bu askerî strateji olmalıdır¹⁰.

VI. Mithradates, Pontos *phalanks*larının savaş meydanlarındaki bu ölümcül etkisine karşın Roma *legiolarını* mağlup etmede tek başlarına yeterli olamayacaklarını henüz savaş başlamadan hesaba katmıştır. Bu nedenle daha önce yenilgiye uğrattığı İskit ve Sarmat gibi savaşçı atlı-göçebe kabilelerden oluşan paralı askerlerle ordusunu takviye etmiştir¹¹. Okçuluklarıyla ünlü bu atlı savaşçılar, ağır silahlı piyadelerden oluşan *phalanks*ların yanında yeni bir güç olarak tertip edilerek ordunun manevra kabiliyeti artırılmıştır. Kralın savaş başlamadan önce iyi ilişkiler kurduğu ve gerektiğinde paralı asker sağladığı Giritliler ve Parthlar¹² da ok kullanmayı iyi bilen halklardır. Kral ayrıca Roma ordusundan kaçan, Lucius Cornelius Sulla diktatörlüğüne muhalif askerleri de kendi ordusuna katarak önemli bir hamle daha yapmıştır¹³. Aldıkları iyi askerî eğitimle hem *phalanks* birliklerine hem de paralı yardımcı birliklere örnek olan bu Romalı muhalif askerlerle birlikte Pontos'un kara ordusunun yapılanması genel olarak tamamlanmıştır. Pontos ordusu savaş meydanında ana gövdesini *phalanks*ların oluşturduğu piyadeler, atlı-göçebe kabilelerden oluşan süvariler ve tırpanlı savaş arabaları olmak üzere üç farklı kıta hâlinde dizilmiştir¹⁴.

Kara ordusunu düzenledikten sonra denizlerde de güçlü bir donanmaya sahip olabilmek için harekete geçen VI. Mithradates, özellikle Kolkhis coğrafyasındaki ormanlardan elde ettiği ham maddelerle tam donanımlı ve güverteli yüzlerce gemiden oluşan büyük bir filo kurmuştur¹⁵. Ayrıca Pontos Kralı, mühimmatlarını ağır oklar ve taş güllerin oluşturduğu fırlatma sistemleri, *sambykē* (*sambuca*) adıyla bilinen merdivenli kuşatma köprüleri, kuşatma kuleleri ve koçbaşları gibi savaş araç gereçlerinin yapımı için iki tecrübeli askerî mühendis Nikonides ile Kallimakhos'u görevlendirmiştir¹⁶.

Diğer tarafta Roma ordusunun yapılanmasına bakacak olursak, Gaius Marius'un MÖ 104 yılındaki reformuyla birçok yönden değiştirilerek 4.800 askerden oluşan bir *legio*, her biri 480 askerden oluşan 10 *cohors*a bölünmüştür¹⁷. Son derece düzenli bir şekilde tertip edilmiş *legiolar* içinde iyi eğitim ve disiplin almış askerlerle birlikte askerî açıdan yetenekli birçok subaya görev

8 Günaltay 1987, 482-483; Hanson 2017a, 36.

9 Hanson 2017a, 37.

10 Strabon 1954a, 223; Arslan 2007, 85 dn. 377.

11 Appianos 1962, 259, 261, 265, 345, 369; Günaltay 1987, 479; Arslan 2007, 106 dn. 474, 112.

12 Appianos 1962, 261, 265; Appianos 1972, 135; Memnon 2007, 53.

13 Günaltay 1987, 480 dn. 400; Arslan 2007, 226, 311.

14 Appianos 1962, 269; Günaltay 1987, 482-486; Arslan 2007, 98, 129, 205, 225-226, 241.

15 Strabon 1961, 213; Appianos 1962, 261, 269, 345; Günaltay 1987, 487; Arslan 2007, 112-113.

16 Günaltay 1987, 486-487; Arslan 2007, 325-326, 363, 416-417.

17 Keppie 2005, 44; Fields 2008, 10-11; Özusağlam-Mutlu 2014, 32-33 dn. 42, Tab. 4; Hanson 2017b, 55.

verilmiştir. Marius'un reformu askerlerin kullandıkları savaş araç gereçlerine de bir standart getirmiştir. MÖ 1. yüzyılda her bir *legionarius*; cirit gibi elle fırlatılarak kullanılan yaklaşık 2 m uzunluğundaki piyade silahı *pilum*, iki tarafı keskin kısa bir kılıç türü olan *gladius*, *pugio* olarak adlandırılan bir kama, oval biçimli ve dışbükey kavisli kalkan *scutum*, göğüs zırhı *lorica* ve Coolus tipi olarak adlandırılan yanaklı bronz bir miğferle donatılmıştır¹⁸.

Silah olarak bir tutam cirit taşıyan hafif piyade birlikleri *velites* (tek. *veles*)¹⁹ Marius'un reformuyla birlikte kaldırılmıştır²⁰. Ancak cirit kullanımı yardımcı birlikler aracılığıyla devam etmiştir. MÖ 88 yılına gelindiğinde Roma ordusunun çatısını *legio* birlikleri ve *auxiliarii* olarak adlandırılan yardımcı birlikler oluşturmuştur²¹. Caesar'ın Gallia Savaşı'yla (MÖ 58-51) ilgili notlarına göre Roma yurttaşı olmayan hafif silahlı piyadeleri kapsayan *auxiliarüde* Numidialı okçu ve ciritçiler, Giritli okçular ve Blearlı sapancılar görev yapmıştır²². Okçu ihtiyacının karşılandığı bir diğer bölge ise Parth coğrafyası olmuştur²³. Reformla kaldırılan ikinci birlik ise süvarilerden oluşan *equites*²⁴. Roma yurttaşlarından oluşan *equitesin* kaldırılmasıyla ortaya çıkan boşluk da yine yabancı müttefikler yoluyla sağlanan atlı birliklerle kapatılmıştır²⁵. Tüm bu bilgilerden yola çıkarak Mithradates-Roma savaşları sırasında Roma ordusunun genel yapılanmasının ağır piyade birliği *legio* ile hafif piyade ve süvari birliklerini kapsayan *auxiliarüden* oluştuğunu söylemek mümkündür.

Romalılar; ok ve taş gülle fırlatan sistemler (*catapulta*, *scorpio* ve *ballistalar*)²⁶, kuşatma köprüsü *sambykæler*, düşman atışlarından korunmaya yarayan hareketli kuşatma sığınağı *vinealar*, kuşatma kuleleri, *aries* olarak adlandırılan koçbaşları ve kuşatma rampaları gibi askerî mühendislik ürünlerinde de önemli bir tecrübeye sahiptir. Caesar bu tip savaş teknolojilerini Gallia Savaşı sırasında etkili bir şekilde kullanmıştır²⁷. Dolayısıyla Romalıların VI. Mithradates'e karşı gerçekleştirilen savaşlarda da düzenli *legio* birliklerinin tecrübesine ve askerî mühendislik konusundaki başarılarına son derece güvenmiş olduklarını söylemek yanlış olmaz. Ayrıca Pontos

18 Cowan 2003, 25-43; Goldsworthy 2007, 47; Özüsağlam-Mutlu 2014, 34-35; Hanson 2017b, 57; Coolus tipi miğfer için ayrıca bk. Goldsworthy 2000, 53.

19 Goldsworthy 2000, 50.

20 Fields 2008, 16.

21 Özüsağlam-Mutlu 2014, 24.

22 Caesar 1958, 99, 103, 121; Fields 2008, 16; Goldsworthy 2007, 55.

23 Delrue 2007, 244. Paralı askerler bağımlık duygusuyla hareket eden savaşçılar değildir. Bu ittifakların çıkar ilişkilerine dayalı olması nedeniyle içinde bulunulan durumun şartlarına göre paralı asker kaynağı olan halkların tarafsız kalma, iki tarafı oynama ve taraf değiştirip düşmanla ittifak yapma gibi yollara başvurdıkları tarihsel bir gerçekliktir (Plutarkhos 1968, 571; Appianos 1962, 405; Memnon 2007, 77, 79, 89, 105; Cassius Dio 1914, 7, 9, 75, 87; Arslan 2007, 345-346, 377, 408-409, 449, 462-463). Dolayısıyla savaşın çeşitli aşamalarında Pontos ve Roma orduları içinde aynı halklardan paralı askerlerin bulunması şaşırtıcı değil, aksine gayet normaldir (Zoroğlu 2021, 50).

24 Özüsağlam-Mutlu 2014, 32.

25 Goldsworthy 2007, 48, 55.

26 Roma Cumhuriyet Dönemi ağır fırlatma sistemleri terminolojisi ve bu silahların teknik özellikleri için bk. Vitruvius 1914, 8, 303-311, 313, 315; Marsden 1969, 1 dn. 1, 180, 184, 188; Campbell 2011, 689; Develi 2009, 229, 231.

27 Caesar 1958, 101, 107, 129, 131, 167, 403, 405, 411, 413, 415, 417, 419, 441, 499, 501, 571, 573.

donanmasından çok daha önce yapılanmasını tamamlamış ve MÖ 256 yılındaki Ecnomus Muharebesi gibi deniz savaşlarıyla deneyim kazanmış güçlü bir donanmaya sahiptiler²⁸.

Birinci Mithradates-Roma Savaşı'nın (MÖ 89-85) ilk yarısında Romalılar, düzenli *legio* birlikleri yerine Kappadokia, Bithynia, Paphlagonia ve Galatia gibi müttefiklerden toplanan askerlerle veya direkt müttefiklerini öne süren bir stratejiyle savaşıma yolunu seçmiştir²⁹. Fakat bu strateji işe yaramadığı gibi Anadolu, Ege Adaları ve hatta Hellas'ın büyük bir bölümü Pontos hâkimiyeti altına girmiştir³⁰. VI. Mithradates'in bu başarılarında sadece savaşlar değil, onun acımasız karakterini ortaya çıkaran uygulamaları da etkili olmuştur. Kral, Roma emperyalizmine karşı yürüttüğü politikalarında *Provincia Asia*'nın MÖ 129 yılında kurulmasıyla birlikte Batı Anadolu'ya gelip yerleşen Roma ve İtalya kökenli nüfusu büyük bir tehdit olarak görmüştür³¹. Bu tehdidi ortadan kaldırmak için seçtiği çözüm yolu ise tarihe "Ephesos Akşamı veya Katliamı" (MÖ 88) olarak geçen olaydır. Ephesos ve Pergamon gibi kentlerde yaşayan 80.000-150.000 arasındaki bir nüfus cinsiyet ve yaş grubu ayrımı yapılmaksızın aynı gecede öldürülmüştür³².

Roma'nın VI. Mithradates Eupator'u ciddiye alması gerektiğini anlamasıyla birlikte savaşın seyri de değişmeye başlamıştır. Bu noktadan sonra artık düzenli ve disiplinli *legio* birliklerini kullanmaya karar veren Roma, Lucius Cornelius Sulla komutasındaki ordusuyla MÖ 86 yılındaki Khaironeia ve Orkhomenos muharebelerinde Pontos ordusunu bozguna uğratmayı başarmıştır³³. Art arda gelen yenilgiler VI. Mithradates'in Sulla ile MÖ 85 yılında Dardanos Antlaşması'nı yapmasına ve özellikle Batı Anadolu'daki Pontos hâkimiyetinin son bulmasına yol açmıştır³⁴. Antlaşma şartları sorunsuz bir şekilde devam ederken Sulla'nın Anadolu'da bıraktığı komutanlarından Lucius Licinius Murena'nın sınır ihlali yaparak Pontos topraklarına girmesi ve bir takım yağma hareketlerine girişmesi üzerine İkinci Mithradates-Roma Savaşı (MÖ 83-81) patlak vermiştir³⁵. VI. Mithradates kısa süren bu savaşta Roma ordusuna karşı kesin bir zafer kazanmış, Murena ise Phrygia'ya kaçmıştır³⁶.

İkinci savaştan yaklaşık yedi yıl sonra Bithynia kralı IV. Nikomedes'in ölümü ve ülkesini miras yoluyla Roma'ya bırakması sonrasında, oğlu olduğunu iddia eden bir kişi harekete geçerek babasının vasiyetine itiraz etmiş ve sonuç alamayınca da VI. Mithradates'in yardımını istemiştir³⁷. Aynı zamanda bu olay, zaten yaklaşmakta olan üçüncü ve en uzun süreli Mithrada-

28 Goldsworthy 2007, 34-43.

29 Strabon 1961, 449; Appianos 1962, 267, 269, 271; Memnon 2007, 53; Orosius 2001, 233; Arslan 2007, 127-135.

30 Arslan 2007, 192; Pekin 2019, 150.

31 Arslan 2007, 159; Pekin 2019, 151.

32 Plutarkhos 1959a, 405; Appianos 1962, 279, 281, 347, 355; Memnon 2007, 55; Orosius 2001, 233; Mitchell 2004, 148; Arslan 2007, 163, 256; Pekin 2019, 150-151, 153.

33 Strabon 1954b, 333; Plutarkhos 1959a, 385, 387, 389, 391, 393, 395, 397; Appianos 1962, 313, 315, 317, 319, 327, 329, 331; Eutropius 2007, 129, 131; Orosius 2001, 233-234 dn. 6-7; Arslan 2007, 203-214, 224-229; Pekin 2019, 151.

34 Plutarkhos 1959a, 399, 405; Appianos 1962, 337, 339, 341, 343, 345, 347; Memnon 2007, 61, 63; Arslan 2007, 240-245; Pekin 2019, 152.

35 Appianos 1962, 357, 359; Arslan 2007, 274-275.

36 Appianos 1962, 361; Arslan, 2007: 279.

37 Appianos 1962, 251, 371; Magie 1950, 320; Kallet-Marx 1995, 299; Arslan 2007, 305-306; Pekin 2019, 152.

tes-Roma Savaşı'na (MÖ 74-63) doğru giden süreci de hızlandırmıştır. Zira Roma'nın Bithynia topraklarına sahip olması demek, aynı zamanda Pontos'la komşu olacağı anlamına geliyordu³⁸. Üçüncü Mithradates-Roma Savaşı'nın en önemli özelliği çoğunlukla Pontos sınırları içinde gerçekleşen muharebelerden oluşmasıdır. Bu muharebelerde Roma ordusunu komuta etme görevi ilk önce Lucius Licinius Lucullus tarafından yürütülmüş, savaşın sonlarında ise söz konusu görev Roma Senatosu kararıyla Gnaeus Pompeius Magnus'a verilmiştir³⁹. Lucullus tarafından gerçekleştirilen ilk Pontos istilasında (MÖ 72-70)⁴⁰ birçok Pontos kalesi ele geçirilmiş, Pharnakeia (Giresun) gibi tahkimatlı kentler düşmüş ve Kurul Kalesi'nin de içinde bulunduğu bölgede ikamet eden Tibaranoi (Tibarenoi) ile Khalybes kavimlerine boyun eğdirilmiştir⁴¹. Bu istilanın ardından Lucullus, VI. Mithradates'i yakalamak için MÖ 69-68 yıllarında Armenia üzerine büyük bir sefer düzenlemiş, fakat başarısız olan bu sefer sonucunda Pontos kralı MÖ 67 yılında kaybettiği topraklarını ve kalelerini geri alarak ülkesine yeniden hâkim olmuştur⁴². VI. Mithradates savaşın ilk yarısında ordusunu Roma *legiolarının* kullandıkları silahlarla donatmasına karşın muharebelerde başarı sağlanamayınca bu uygulamadan vazgeçerek Lucullus'un Armenia seferinden itibaren geleneksel silahlara geri dönmüştür⁴³. Lucullus'un başarısızlığı sonrasında onun yerine göreve atanan Pompeius'un komuta ettiği Roma ordusu MÖ 66 yılında Pontos'u bir kez daha istila ederek MÖ 65/64 yıllarında VI. Mithradates'in kalelerini yeniden ele geçirmiş ve bunları kullanılamaz duruma getirerek sarnıçlarını taşla doldurmuştur⁴⁴. Pontos'un efsanevi kralı, Pompeius'a karşısında aldığı yenilgiler sonrası Kimmeria Bosporosu'nun (Kırım'ın doğusundaki Kerç Boğazı) batı kıyısındaki Pantikapaion kentine çekilmiş, fakat öz oğlu Pharnakes'in ihaneti karşısında koruması Bituitos'tan yardım isteyerek MÖ 63 yılında yaşamına son vermiştir⁴⁵.

Kurul Kalesi'nde Roma İstilasının İzleri ve Ele Geçen Roma Özellikli Silahlar

Ordu il merkezine çok yakın bir konumdaki Kurul Kalesi, VI. Mithradates'in Roma'ya karşı Orta ve Doğu Karadeniz coğrafyalarında inşa ettirdiği 75 kaleden⁴⁶ (phrourion) biridir⁴⁷. Yerleşmede 2010 yılından beri sürdürülen arkeolojik kazılarda, yukarıda değinilen Pontos coğrafyasındaki iki büyük Roma istilasına kanıt oluşturabilecek çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulguları, mimari veriler ve silahlar olmak üzere iki ayrı bölüm hâlinde değerlendirmek mümkündür.

38 Arslan 2007, 307.

39 Strabon 1961, 469, 471; Plutarkhos 1968, 491, 589; Plutarkhos 1955, 191, 195, 197; Appianos 1962, 373, 411, 413, 425; Cassius Dio 1914, 71; Memnon 2007, 65; Arslan 2007, 307-308, 446-447, 450-451; Oktan 2008, 50.

40 Arslan 2007, 345-388.

41 Arslan 2007, 360-362.

42 Arslan 2007, 391, 407-419, 432, 448.

43 Plutarkhos 1968, 491, 493; Arslan 2007, 311, 407.

44 Strabon 1961, 429, 445; Arslan 2007, 480-483; Højte 2009a, 103.

45 VI. Mithradates'in ölümüyle ilgili farklı anlatım şekilleri vardır. Konuyla ilgili bk. Appianos 1962, 453, 455; Pausanias 1926, 147; Cassius Dio 1914, 119, 121, 123; Orosius 2001, 239; Arslan 2007, 505-506; Højte 2009a, 121; Pekin 2019, 152.

46 Strabon 1961, 425.

47 Şenyurt-Akçay 2016, 239.

Mimari verilerden ilki, yerleşmeyi oluşturan mekânların bazı duvarlarında görülen iki farklı uygulama tekniğidir⁴⁸. Duvarların taş bedenlerinde en altta oldukça düzgün kesilmiş küçük boyutlu taşlardan oluşan bir düzenleme göze çarpmaktadır. Normalde sonraki evrede bu inşa tekniğinin daha da geliştirilmesi beklenirken âdeti gelişigüzel yontulmuş iri taşlardan oluşan bir önceki evreden daha kaba bir duvar işçiliğiyle karşılaşılmaktadır⁴⁹ (Res. 1). Bu durumun bütün duvarlarda görülmemesi alelacele yapılmış kısmi bir onarım evresine işaret etmektedir. Kalenin onarım geçirmesine neden olan olayın Lucullus'un MÖ 72-70 yılları arasındaki ilk Pontos istilasıyla ilişkili olması kuvvetle muhtemeldir⁵⁰. Bir diğer deyişle istila sırasında tahribata uğrayan duvarların savaşın devam ettiği de hesaba katılırsa özensiz ve hızlı bir şekilde onarıldığını söylemek mümkündür. Bu noktadaki en önemli soru kalenin onarılmasını sağlayanların kimler olduğudur. Söz konusu sorunun yanıtı için en güçlü aday VI. Mithradates'in kendisidir⁵¹. Çünkü Pontos Kralı'nın Lucullus'un komuta ettiği Roma güçlerini geri püskürtmesinin ardından kaybettiği ülkesini ve kalelerini yeniden ele geçirdiği bilinmektedir⁵². Bu aşamadan sonra Lucullus'un ordusunun ve bazen de Romalıların eline geçmemesi için kralın kendisinin (veya generallerinin) neden olduğu tahribatın⁵³ hızlı bir şekilde giderilmiş olduğunu düşünmek mümkündür. Bir diğer olasılık ise Lucullus'un, Pontos kalelerini birer birer ele geçirip kontrolü sağladıktan sonra kendisinden ve VI. Mithradates'ten kaynaklanan tahribatı buralara yerleştirdiği Roma askerleri vasıtasıyla tamir ettirmiş olmasıdır. Fakat yabancı bir coğrafyada üstelik savaş devam ederken kalelere yerleştirilen az saydaki Roma birliklerinin güvenliği sağlamak yerine inşa işleriyle uğraşmış olması düşük bir olasılıktır. Muhtemelen bu yerleşmeler Romalılar tarafından kısmen yıkık bir şekilde kullanılmıştır.

Kurul Kalesi'ndeki onarım evresine işaret eden bir diğer veri, 2019 yılından itibaren kazısına başlanan İdari Yapılar Alanı'ndan (İYA) gelmektedir. Burada açığa çıkarılan bazı mekânlara eklenmiş olan eğreti duvarlar ve büyük depo alanı (Res. 2), VI. Mithradates'in Pontos'taki kontrolü yeniden sağladıktan sonra yeni Roma saldırılarına karşı kalelerini onarması, güçlendirmesi ve besin stoklamasıyla ilişkili olmalıdır.

Kurul Kalesi'ndeki son mimari evre yerleşmenin her tarafına yayılan büyük bir yangınla sonuçlanmıştır. Kazılar sırasında gözlemlenen toprak tabakalarındaki değişimle ilgili en dikkat çeken unsurlar, üstte çatı kiremidi enkazıyla dolu kızılımsı renkli bir toprak tabakası ile bunun altındaki kömürleşmiş ahşap çatı elemanlarını da içeren siyah renkli bir yangın tabakasının varlığıdır⁵⁴ (Res. 3/A-B). Yangın tabakasının tarihi ile ilgili en önemli buluntular, Philon atölyesinde üretilmiş bir kalıp yapımı kâse⁵⁵ ve VI. Mithradates Dönemi'ne tarihlendirilen bronz sikkeler⁵⁶ olup bu buluntulara göre Kurul Kalesi'ndeki yerleşim MÖ 65/64 yıllarında son bul-

48 Şenyurt-Akçay 2016, 233.

49 Zoroğlu 2021, 36.

50 Zoroğlu 2021, 36.

51 Zoroğlu 2021, 36.

52 Arslan 2007, 432.

53 Arslan 2007, 363-364, 448 dn. 1929.

54 Şenyurt-Akçay 2016, 230-231, 233; Şenyurt-Akçay 2017, 185, 189; Şenyurt-Durugönül 2018, 309, 332; Şenyurt-Zoroğlu 2018, 183, 185; Şenyurt-Akçay-Bulut-Zoroğlu-Akgönül 2017, 4, 6, 8; Zoroğlu 2021, 32, 34.

55 Şenyurt-Akçay 2016, 233-234, Lev. 11; Şenyurt-Yorulmaz 2020, 306, 308, 313, Lev. 3: 13.

56 Şenyurt-Akçay 2016, 235-238.

muştur. Söz konusu tarih aralığı Pompeius'un MÖ 66 yılında Pontos'u istila etmeye başladığı ve MÖ 65/64 yıllarında VI. Mithradates'in kalelerini yakıp yıktığı tarihle aynı döneme denk gelmektedir⁵⁷. Kurul Kalesi'ndeki ele geçen silah ve mühimmatların çok büyük bir kısmının son mimari evreyle ilişkili olması ve bunların arasında da geleneksel Roma silahlarına rastlanması, yerleşmedeki büyük yangına Pompeius'un komuta ettiği Roma ordusunun neden olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Kurul Kalesi, Pontos coğrafyasında Pompeius tarafından gerçekleştirilen ikinci ve son büyük Roma istilasının ardından bir daha yerleşim görmemiştir⁵⁸. Yerleşmeden ele geçen ve tarihlendirme açısından en önemli buluntu grubunu oluşturan sikkelerin baskın bir şekilde VI. Mithradates Dönemi'ne tarihlenenlerden oluşması, Roma Cumhuriyeti ile olan savaş durumu karşısında askerî harcamaların karşılanabilmesine yönelik atılan adımlara işaret etmektedir⁵⁹.

Kurul Kalesi'nde 2021 yılı itibarıyla toplam 1.170 adet silah ve mühimmat ele geçmiştir. Bunlardan sadece 29 adedi kutsal alanlara adak olarak sunulmuş buluntuları kapsamakta olup geri kalanı kalenin tamamına yayılmaktadır⁶⁰. Silah ve mühimmatların ele geçtiği alanlara; Kybele Kapısı'nın girişi, vestibül alanı, ana savunma duvarının dışında kalan kesimler ve bu duvarın derz araları, koridorlar, merdivenler, mekânların kapı eşikleri ve iç kısımları, bazı mekânlara ait duvarların derz araları, kuleler, besin depolama alanları ve bu alanlarda bulunan *pitilos*ların içi gibi sayısız yer örnek olarak verilebilir⁶¹. Kurul Kalesi savaş araç gereçlerini dört ana tipolojik grup içinde değerlendirmek mümkündür⁶²:

Tip-1 (Uzun menzilli ağır silahlar): Fırlatma sistemleriyle kullanılan 298 adet ok ucu ve 119 adet taş gülleden oluşmaktadır.

Tip-2 (Uzun menzilli hafif silahlar): Geyik boynuzundan yapılmış 1 adet kompozit yay güçlendirme çitası, 84 adet yassı kesitli ok ucu, 393 adet üç kanatlı ok ucu, 14 adet kurşun sapan tanesi, 135 adet pişirilerek sertleştirilmiş kil sapan tanesi ve 67 adet taş sapan tanesinden oluşmaktadır.

Tip-3 (Kısa menzilli fırlatma silahları): Roma *legiolarının* ağır piyade silahı olan 17 adet *pilum* demiri ve hafif piyade silahı olarak değerlendirilebilecek 7 adet cirit ucundan oluşmaktadır.

Tip-4 (Yakın dövüş silahları): Mızraklara ait 5 adet uç ve 16 adet dipçik, az bilinen bir Roma silahı olan 1 adet mızrak-orak (*falx muralis*), 1 adet kısa kılıç, 6 adet kama, 2 adet pala ve 4 adet baltadan oluşmaktadır.

Yukarıdaki tipler incelendiğinde Kurul Kalesi'nde ele geçen savaş araç gereçlerinin baskın olarak uzun menzilli tiplerden (Tip-1 ve 2) oluştuğu görülmektedir. Bunun en büyük nedeni kalenin diğer VI. Mithradates kalelerinde olduğu gibi sarp bir kayalık üzerine inşa edilmiş

57 Arslan 2007, 480-483.

58 Şenyurt-Akçay 2016, 222, 239.

59 Şenyurt-Akçay 2016, 235.

60 Zoroğlu 2021, 113. Bu 29 adak buluntusu içinde yer alan iki adet taş güllenin eski bir açık hava kutsal alanının kapatılması sırasında kullanılan taşlarla birlikte ve aynı amaç doğrultusunda kullanıldığı düşünülmektedir (Zoroğlu 2021, 88, Kat. No. A107, A120).

61 Zoroğlu 2021, 91-113.

62 Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bk. Zoroğlu 2021, 39-82.

olmasıdır. Bu konumdaki bir yerleşmeyi ele geçirip yıkabilmek için kullanılacak en doğru silahlar uzun menzilli tiplerdir. Kaleye ulaşım sağlanabilecek en elverişli eğim kayalığın batı yamacında bulunmaktadır. Nitekim Kybele Kapısı da bu yamaç üzerine inşa edilmiştir⁶³. Taş güllerin neredeyse tamamı kalenin batı kesiminden ele geçmiştir. Güllerin ele geçtiği alanlara Kybele Kapısı, bu kapının hemen yanındaki mekânlar, kuleler ve bu tip savunma yapılarının çevreleriyle ana savunma duvarının dış kesimleri örnek olarak verilebilir⁶⁴ (Res. 4/A). Hatta bazı duvarların kerpiç bedenlerine saplanmış olarak açığa çıkarılmış güller de bulunmaktadır (Res. 4/B). Bilindiği gibi tahkimatlı yerleşmelere yapılan saldırılarda öncelikli hedefler kapılar, surlar ve savunma yapıları olmuştur. Taş gülle fırlatan sistemlerle (Roma Cumhuriyet Dönemi terminolojisine göre *ballistalar*) bu mimari birimler dövülerek savunma direnci kırılmaya çalışılmıştır⁶⁵. Kurul Kalesi'ndeki yangının en büyük sebebi ise ok fırlatan sistemler (Roma Cumhuriyet Dönemi terminolojisine göre *catapulta* ve *scorpiolar*) olmalıdır. Vegetius'un *De Re Militari* (Diğer adıyla *Epitoma Rei Militaris*) adlı eseri bu antik savaş makineleriyle fırlatılan okların nasıl tutuşturulduğuyla ilgili önemli bilgiler içermektedir. Eserde yazılanlara göre; sülfür, reçine, bitüm ve kıttan oluşan bir karışım demir ok ucunun kovan kısmıyla namlusu arasına sarmalanarak yakıcı yağla ateşe verilmiş ve sonrasında uç kısmı alev alan ok hedefe fırlatılmıştır⁶⁶. Antik Çağ'ın füzeleri olarak yorumlanabilecek bu tahrip gücü yüksek alevli okların Mithradates-Roma savaşları sırasında kullanıldığı antik kaynaklardan edinilen bilgilerle doğrulanmaktadır⁶⁷. Ancak bu ağır silahlar yine de belirli bir orduyu yansıtan savaş teknolojileri değildir. Bir diğer deyişle bunlar evrensel silahlar olup büyük ve düzenli her ordu tarafından kullanılmış olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Pontos kralı VI. Mithradates ordusuyla birlikte Kyzikos'u kuşattığında kenti ele geçirebilmek için fırlatma sistemlerinin ok ve taş gülle atan her iki tipini de kullanmıştır⁶⁸.

Bu çalışmada özellikle değinilmek istenen silahlar ise direkt Roma ordusunu işaret eden yani bir kimliğe sahip olan silahlardır. Günümüzde birçok güçlü ülke kendi askerî teknolojisini kullanarak taktiksel açıdan ordularına en uygun silahları üretme yoluna gitmektedir. Benzer bir duruma geçmiş dönemlerde de rastlamak mümkündür. Bunun en güzel örneklerinden birini Roma askerî teknolojisi oluşturmaktadır. Romalılar kendi ordu düzenlerine göre oldukça etkili silahlar tasarlamışlar ve savaş meydanlarında bu silahlardan en iyi şekilde faydalanmışlardır. Fakat *legio* düzeni ve *legionarius* silahlarının yetersiz kaldığı durumlar da hiç olmamış değildir. Bu sorunların giderilmesi için müttefiklik ilişkisi içinde olunan milletlerden getirilen ve kendilerine has silahlarını kullanan askerlerle *auxiliarii* birlikleri (yardımcı birlikler) oluşturulmuştur. Kurul Kalesi'nin son mimari evresine ait yangın tabakası içinden ele geçen savaş araç gereçleri arasında Roma'nın hem *legio* hem de *auxiliarii* birliklerini işaret eden örnekler bulunmaktadır. Şimdilik kaydıyla bunları *pilum* demirleri, cirit uçları ve mızrak-orak (*falx muralis*) olmak üzere üç başlık altında incelemek mümkündür.

63 Şenyurt-Akçay 2017, 188-189, Figs. 2, 6, 8.

64 Zoroğlu 2021, 47-49, 117, Res. 4. 1, Kat. No. A98-120.

65 Akarca 1998, 104.

66 Vegetius 2019, 142.

67 Plutarkhos 1959a, 363; Appianos 1962, 379.

68 Appianos 1962, 377.

Pilum Demirleri

Pilum (Çoğ. *pila*)⁶⁹, Roma ordusunun ağır piyade birimlerini oluşturan *legiolardaki* askerlerin tek elleriyle fırlatarak kullandıkları bir tür yakın menzilli taktiksel saldırı silahıdır⁷⁰. Toplam uzunluğu yaklaşık 2 m olan⁷¹ bu silah, namlunun bulunduğu çeşitli uzunluklardaki bir demir parçanın ahşap bir sapa monte edilmesiyle oluşturulmuştur. Silahın namlu, boyun ve ahşap sapa monte edilmeyi sağlayan birleştirici kısımdan (Sap/pırazvana veya kovan) oluşan bütüncül demir parçası, “*pilum* demiri” veya sadece “demir” olarak adlandırılmaktadır⁷². Ahşap sapın günümüze kadar ulaşmasının oldukça zor olması nedeniyle arkeolojik kazılarda *piluma* ilişkin elde edilen en önemli kanıtları bu demir parçalar oluşturmaktadır. *Pilum* demirleri, ahşap sapa monte edilmeyi sağlayan kısımların özelliklerine göre “saplı” ve “kovanlı” olmak üzere iki tipte imal edilmişlerdir⁷³. Polybios’un eserinde geçen ifadeler doğrultusunda⁷⁴ ve Castricius Victor adlı *legionariusun* mezar stelinde iki *pilumla* tasvir edilmesi⁷⁵ nedeniyle Roma ordusunda görev yapan her bir *legionariusun* her iki tipten birer *pilum* taşıdığı varsayılsa da bu kesin değildir⁷⁶. Çünkü Valerius Crispus’un mezar stelinde olduğu gibi tek bir *pilum* taşıyan *legionarius* tasvirleri de vardır⁷⁷.

Yapılan deneysel arkeoloji çalışmaları sonucunda *pilumun* azami menzilinin ortalama 30 m, etkili menzilinin ise bunun yarısı kadar olduğu anlaşılmıştır⁷⁸. Ayrıca yaklaşık 10 m uzaklıktan fırlatılan bir *pilumun* 15 mm kalınlığındaki meşe ağacı ile 30 mm kalınlığındaki köknar ağacına nüfuz edebildiği; 5 m uzaklıktan atılan bir *pilumun* ise 20 mm kalınlığındaki kontrplak ile 30 mm kalınlığındaki çam ağacını delebildiği de bu çalışmalarla birlikte kanıtlanmıştır⁷⁹. Silahın taktiksel kullanım şekli ve işlevi, düşman askerlerine doğru toplu halde fırlatılarak onlara ilk darbenin indirilmesi olarak açıklanabilir⁸⁰. Romalı ağır piyadeler *pilum* yağmuruyla şoka uğrattığı düşman askerlerine ilk kayıplarını verdirerek onların kendilerine karşı hamle yapmasına engel olmuştur⁸¹. Daha sonra şaşkın, çaresiz ve dağılmış bir durumdaki düşman birliklerine karşı *gladius* veya *gladius Hispaniensis* adıyla bilinen kısa kılıçlarını çekip yakın dövüşe geçerek onlara son darbeyi indirmişlerdir⁸². Bu yönüyle değerlendirildiğinde *pilumun* kılıç dövüşü için gerekli koşulları sağlamak amacıyla üretilmiş olan kısa menzilli bir ilk darbe silahı olarak de-

69 Türkçe ve İngilizcede tam karşılığı olmadığı için yayınlarda Latince adıyla kullanılmaktadır.

70 Bishop-Coulston 2006, 50-52; Bishop 2017, 6, 63; Cowan 2003, 25; Cowan 2013, 36.

71 Goldsworthy 2000, 44; Goldsworthy 2007, 28; Cowan 2003, 25; Bishop 2017, 48.

72 Bishop 2017, 12, 76.

73 Cowan 2003, 25; Cowan 2013, 38; Fields 2009, 28.

74 Polybios 1979, 319.

75 Bishop-Coulston 2006, 11, Fig. 3: 2; Bishop 2017, 40; Cowan 2013, 38.

76 Bishop 2017, 40.

77 Bishop-Coulston 2006, 11, Fig. 3: 1; Bishop 2017, 40-41; Cowan 2013, 38.

78 Goldsworthy 2000, 44; Goldsworthy 2007, 28; Cowan 2003, 26; Fields 2008, 20; Fields 2009, 28; Bishop 2017, 48.

79 Bishop 2017, 24; Bishop-Coulston 2006, 52; Fields 2008, 20; Fields 2009, 28.

80 Zoroğlu 2021, 63.

81 Zoroğlu 2021, 63.

82 Caesar 1958, 39; Cowan 2003, 25; Hanson 2017a, 47-49.

ğerlendirmek mümkündür⁸³. *Pilum*un bir diğer taktiksel kullanım şekli ise düşman hücumu karşısında mızrak gibi dürtme hamlesinin yapılabileceği bir yakın dövüş silahı olarak da kullanılabilmesidir⁸⁴.

Pilum demirinin piramidal veya iki kanatlı-mahmuzlu olarak tasarlanan namlusu⁸⁵ küçük, birleştirici kısma bağlanan ana gövdesi (Boyun) ise oldukça ince bir tasarıma sahiptir. Ahşaptan (Genellikle de dişbudak ağacından)⁸⁶ yapılan sap ise bu demir parçadan daha kalın ve ağırdır. Ağırlığın arkada toplanması *pilum*un fırlatılmasıyla birlikte itici bir güç ortaya çıkararak kalkanları, zırhları ve bunları taşıyan düşman askerlerinin bedenlerini delmesini kolaylaştırmıştır⁸⁷. Bununla birlikte silah hedefe saplandığında veya hedefi iskalayıp başka bir yere çarptığında ahşap sapın ağırlığını kaldıramayan ince demir bükülme ve eğilmelere son derece müsaittir⁸⁸. Silahın kullanıldıktan sonra yapısının bozulması, düşman tarafından düştüğü yerden alınarak Romalıların üzerine geri fırlatılmasının da önüne geçmiştir⁸⁹. Muharebe sonrasında ise savaş alanından toplanarak onarılması veya geri dönüştürülmesi mümkün olan bir yapıya da sahiptir⁹⁰. İnce ve uzun olması nedeniyle kalkanı deldikten sonra ilerleyerek düşman bedenine kadar ulaşabilmesi *pilum* demirinin bir diğer tasarım başarısıdır⁹¹. *Pilum* demirlerinin düşman kalkanlarına saplandığında namlunun kanat uçlarındaki mahmuzlar nedeniyle söküp atlamadığı⁹², demirin eğilmesi nedeniyle de durumun iyice zorlaştığı antik kaynaklardan bilinmektedir. Caesar'ın Gallia Savaşı notlarına göre Romalıların fırlattığı *pila* düşman kalkanlarına saplanmış, Gallialılar bükülen *pilum* demirlerini çıkaramayınca kalkanlarını taşımak zorlaşmış ve sonunda kalkansız savaşmak zorunda kalmışlardır⁹³. Ancak silahın asıl amacı elbette ki kalkanların etkisiz duruma getirilmesi değil, düşman askerlerinin yaralanması ve etkisiz duruma getirilmesidir⁹⁴. Bishop, arkeolojik kazılardan ele geçen eğilmiş *pilum* demirlerinin nasıl bu duruma geldiğiyle ilgili farklı ancak gerçeğe daha yakın bir açıklama getirmiştir: Buna göre kalkana saplanan bir *pilum* demiri ahşap sap kısmında toplanan ağırlıktan değil, düşman askeri *pilumu* kalkanından çıkarabilmek için zorlarken eğilip bükülmüştür⁹⁵. Araştırmacının *pilum* demirlerindeki eğilip bükülmelerin oluşumunda insan faktörünün de mutlaka göz önüne alınması gerektiği şeklindeki bu ve buna benzer görüşleri (Savaş alanında üzerine basmak gibi)⁹⁶ değerlendirilmesi gereken oldukça mantıklı öngörülerdir.

83 Cowan 2003, 25.

84 Bishop 2017, 63.

85 Cowan 2003, 25; Goldsworthy 2000, 44.

86 Fields 2008, 20; Fields 2009, 28.

87 Goldsworthy 2000, 44; Goldsworthy 2007, 28; Cowan 2003, 25.

88 Fields 2008, 20; Fields 2009, 28.

89 Fields 2008, 20; Fields 2009, 28.

90 Bishop 2017, 63.

91 Bishop-Coulston 2006, 51-52; Goldsworthy 2000, 44; Goldsworthy 2007, 28.

92 Vegetius 2019, 47; Goldsworthy 2000, 44; Fields 2010, 44.

93 Caesar 1958, 39.

94 Bishop 2017, 42.

95 Bishop 2017, 43.

96 Bishop 2017, 43.

Plutarkhos, *Bioi paralleloi* adlı eserinde Marius'un *pilum* tasarımında bir yenilik yaptığından ve demiri ahşap sapa sabitleyen iki demir perçinden birinin ahşap perçinle değiştirdiğinden söz eder⁹⁷. Bu yolla *pilum* hedefe çarptığı, saplandığı veya başka bir yere isabet ettiği sırada ahşap perçinin kolayca kırılarak silahın şeklinin bozulmasının ve düşman tarafından yeniden kullanılmasına engel olunmasının amaçlandığını öne sürer⁹⁸. Ancak bu konuyla ilgili herhangi bir arkeolojik kanıt olmadığı gibi bazı araştırmacılar haklı olarak konuya şüpheyle yaklaşmaktadır⁹⁹. Öncelikle incecik ahşap bir perçinin *pilum* gibi ağır bir silahı sağlama alması çok zordur. Daha kullanılmadan, askerler savaş alanına intikal ederken bile ahşap perçinin gevşeme ve kırılma olasılığı olduğu gibi göğüs göğüse çarpışma için hiç uygun bir sağlamlaştırma tekniği de değildir¹⁰⁰. Çünkü silah, mızrak gibi dürterek kullanıldığında ahşap perçin kolaylıkla kırılabilir ve bir anda işlevsiz kalabilir. Ayrıca Romalıların *pilum* demirinin ahşap sapa monte edilmesine büyük önem verdiği arkeolojik kanıtlardan da bilinmektedir. Erken İmparatorluk Dönemi'nde buna yönelik yeni adımlar atılarak *pilum* demirinin ahşap sapla birleştiği noktaya dörtgen formlu bir sıkılaştırma bileziği geçirilmiş ve üçüncü bir perçin deliği açılmıştır¹⁰¹. Bu nedenlerle ahşap perçin teorisi herhangi bir arkeolojik kanıt elde edilene kadar Plutarkhos'un veya bilgi aldığı kaynağın *pilumla* ilgili yenilikleri yanlış anlaması ve yorumlaması olarak görülebileceği gibi Marius'un reformcu kimliğini yüceltmek için ortaya atılmış bir abartı ifadesi olarak da değerlendirilebilir¹⁰².

Sonuç olarak *pilum* bir Roma silahıdır. Plutarkhos¹⁰³, üçüncü savaşın ilk yarısında VI. Mithradates'in Lucullus'a karşı ordusunu Roma tarzı silahlarla donattığını söylemekle birlikte bu silahları Roma tarzında dövülmüş kılıçlar ve kaynaklı ağır kalkanlar olarak tanımlamakta, başka herhangi bir silah ismi ise vermemektedir. Ayrıca Pontos *phalanks* birliklerinin Roma *legio* düzeni örnek alınarak eğitildiğinden söz etmekte, ancak yine silah ismi vermemektedir¹⁰⁴. Bu durumun eğer gerçekse sadece Pontos *phalanks* birliklerinin savaş düzeniyle ilişkili olması yüksek ihtimaldir. Bu ihtimal çerçevesinde Pontos piyadelerinin mızraklarını Roma *pilumu* gibi fırlatarak kullanmayı denemiş olabilecekleri göz ardı edilmemelidir. Ancak *phalanks* mızrağının tamamen yakın dövüşe göre tasarlanmış büyük ve daha ağır bir silah olduğu düşünüldüğünde yakın menzilde *pilumla* aynı etkiyi yaratmış olduğunu iddia etmek zordur. Savaş düzeni ve bazı silah tiplerinin taklit edilmesi Pontos ordusuna avantaj sağlamadığı gibi muharebelerin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuş ve Lucullus'un Armenia seferiyle birlikte geleneksel savaş düzenine ve silahlara dönüş yapmıştır¹⁰⁵. Ayrıca bu söylem Plutarkhos veya bilgi aldığı kaynağı tarafından "Ne yaptılarsa Roma ordusuna karşı üstünlük kuramadılar" tarzındaki bir düşüncüyü kuvvetlendirmek için söylenmiş hayali bir kurgunun eseri de olabilir. Bu açıklamalar doğrultusunda *pilumun* Pontos ordusu tarafından taklit edildiğine dair elde hiçbir veri olmadığı görülmektedir.

97 Plutarkhos 1959b, 529, 531.

98 Plutarkhos 1959b, 529, 531.

99 Bishop 2017, 15-16.

100 Bishop 2017, 15.

101 Bishop 2017, 15.

102 Bishop 2017, 15-16.

103 Plutarkhos 1968, 493.

104 Plutarkhos 1968, 493.

105 Plutarkhos 1968, 491, 493; Arslan 2007, 311, 407.

Kurul Kalesi'nde ele geçen 17 adet *pilum* demiri arasında saplı¹⁰⁶ ve kovanlı örnekler olduğu gibi namlu, boyun ve sap kısımlarına ait kırık parçalar da vardır. Sap, üzerinde perçin delikleri bulunan dörtgen görünümlü bir levha şeklindedir. Roma Cumhuriyet Dönemi saplı *pilum* demirleri çoğunlukla iki perçin deliğine sahiptir¹⁰⁷. Bu kısım ahşap sapın üst noktasındaki açıklığa geçirilerek perçin yardımıyla *pilum* demiri sabitlenir¹⁰⁸. Kurul Kalesi'nde kesin olarak tanımlanabilecek dört adet saplı *pilum* demiri ele geçmiştir. Bunlardan biri (Kazı Env. No. KK10-DD100/19) kullanım kanıtı olarak sapın hemen üst kısmından “V” şeklinde bükülmüştür. Ancak korozyondan dolayı oldukça tahrip olmuş durumdadır. 2016 yılı kazılarında, Kuzey Teras'ın batısındaki 3 no.lu mekândan ele geçen bir diğer örnek (Kazı Env. No. KK16-KTBM3/27) ise çok daha iyi korunmuş durumdadır (Res. 5/A)¹⁰⁹. 36,8 cm uzunluğunda ve 173 g ağırlığındaki bu *pilum* demirinin sapı üzerinde iki perçin deliği bulunmaktadır. Üçgen görünümlü namlusunun kanat uçları mahmuzludur, ancak tek mahmuzu kırılmıştır. Boyun kısmı ise fırlatıldıktan sonra hedef dışındaki bir yere çarpmadan veya yine savaş sırasında insan kaynaklı bir nedenden dolayı eğilmiştir. Bu *pilum* demirinin hemen yakınında bir adet de Roma Cumhuriyet Dönemi gümüş sikkesi (*denarius*) ele geçmiştir¹¹⁰. Her iki buluntu da taban seviyesi buluntularıdır. Yine 2016 yılının önemli silah buluntularından biri (Kazı Env. No. KK16-CR110/60) Kybele Kapısı'nın taban seviyesinde ele geçen bir *pilumun* sap kısmıdır (Res. 5/B)¹¹¹. KK16-KTBM3/27'nin sap kısmına benzer özellikler gösteren bu *pilum* sapının üzerinde de iki perçin deliği vardır. Üstelik alttakinin demir perçini korunmuş durumdadır. Sapın üst orta noktasında boyun kısmından geriye kalan küçük bir çıkıntı yer almaktadır. *Pilumun* nasıl bu duruma geldiğiyle ilgili Bishop'un yukarıdaki açıklamasına koşut bir olasılık dile getirilebilir: Buna göre *pilumun* saplandığı kalkandan çıkarılması için uğraşılırken aşırı zorlama sonucunda sap kısmının hemen üstünden bükülerek kırılmış olabilir.

Kurul Kalesi'nin saplı *pilum* demirlerine son örnek (Kazı Env. No. KK20-CC128/115) 2020 yılı çalışmalarında ele geçmiştir (Res. 5/C). İdari Yapılar Alanı'nın 3 no.lu mekânında, taban seviyesinde ele geçmiş olan bu örnek 39,5 cm uzunluğunda ve 142 g ağırlığındadır. Üçgen görünümlü namlusunun kanat uçları mahmuzlu olmakla birlikte bunlardan birinin sadece başlangıç kısmı korunmuş, diğeri ise hiç korunmamıştır. *Pilum* demirinin en ilginç özellikleri eğilmemiş olması ve sap kısmında perçin delikleri bulunmamasıdır. Bu özellikler demirin henüz ahşap sapa monte edilmediğini, dolayısıyla da kullanılmadığını göstermektedir. Bu noktada Vegetius'un¹¹² “*Legio* birliklerinin düşman kentlerini istila etmek için yola çıktıklarında beraberlerinde elzem olan ne varsa götürmeleri ve gidilen yerde tam donanımlı ordugâhlar kurmaları gerektiği” şeklindeki ifadelerine dikkat çekmek gerekir. Muhtemelen bu *pilum* demiri Romalı askerlerin yabancı bir coğrafyada zorda kalmamak için beraberlerinde götürdükleri ve saldırı sırasında düşürerek kaybettikleri silah yedeklerinden biridir. Peki, üzerinde neden perçin delikleri yoktur? Kurul Kalesi'nden ve Avru-

106 Kurul Kalesi'nin metal silahlarını konu edinen ön değerlendirme çalışmasında “saplama” olarak adlandırılan bu kısım (Şenyurt-Zoroğlu 2018, 189, Fig. 11) artık “sap” olarak adlandırılacaktır (Zoroğlu 2021, 62 dn. 346).

107 Plutarkhos 1959b, 529; Bishop 2017, 12-13, 15.

108 Zoroğlu 2021, 65-66.

109 Zoroğlu 2021, 66, 356-357, Kat. No. C6; Şenyurt-Zoroğlu 2018, 189, Fig. 11; Şenyurt-Akçay-Bulut-Zoroğlu-Akgönül 2017, 7-8, Res. 11.

110 Zoroğlu 2021, 106 dn. 528. Gümüş sikkeyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Akgönül 2018, 42, 76.

111 Zoroğlu 2021, 66, 358, Kat. No. C7.

112 Vegetius 2019, 77.

pa'daki kazı alanlarından ele geçen saplı *pilum* demirleri dikkatli bir şekilde incelendiğinde perçin delikleri arasındaki ölçülerde ulusal bir standardın olmadığı görülmektedir. Bir diğer deyişle perçin deliklerinin demir ve ahşap sap üzerindeki yerlerini belirleyen ölçülerin ustadan ustaya değiştiğini ya da bu deliklerin belirlenmiş bir ölçüye göre önceden hazırlanmadığını ve perçinleme işleminin göz kararıyla yapıldığını söylemek mümkündür. Bu silah savaş alanında kullanıldığında ise ince yapılı demir kolay eğilip bükülmekte, kalın ve sağlam olan ahşap sap ise muhtemelen çok daha az tahrip olmaktadır. Romalıların yapması gereken tek şey onarılabilecek olan *pilum* demirlerinden bulabildiklerini alandan toplayıp düzelttikten¹¹³ sonra ahşap saplarına tekrar monte etmekte. Onarılamayacak durumda olan demirler ise ahşap saplarından çıkarılarak yerlerine yedekleri yerleştirilmiştir. Ahşap sapın üzerindeki deliklerle uyum sorunu olmaması için de yedek demirler önceden delinmemiştir. Neticede Roma ordusu Pontos gibi yabancı bir coğrafyada intikal hâlindeydi ve önlerine çıkan diğer hedeflere saldırmak için herhangi bir silahtan yoksun kalması hüsrana yol açabilirdi. Söz konusu *pilum* demiriyle ilgili göz önüne alınması gereken bir diğer olasılık ise Pontos ordusuna sığındıkları ileri sürülen¹¹⁴ Romalı muhalif askerlerden birine ait olan henüz ahşap sapına yerleştirilmemiş bir silah buluntusu olabileceğidir.

Saplı *pilum* demirleri Roma'yla ilişkili Avrupa'daki birçok yerleşmeden bilinmektedir. Slovenya'daki Šmihel¹¹⁵ ve Reka¹¹⁶, İspanya'daki Numantia¹¹⁷, Castellruf¹¹⁸, La Caridad (Caminreal/Teruel)¹¹⁹ ve Valencia¹²⁰, İtalya'daki Talamonaccio¹²¹, Fransa'daki Entremont¹²² ve Yunanistan'daki Ephyra¹²³ gibi arkeolojik kazı alanlarında saplı *pilum* demirlerinin çeşitli tipolojik özelliklere sahip örnekleri günümüze kadar ulaşmıştır.

Saplı *pilum* demirlerinden başka Kurul Kalesi'nde beş adet de kovanlı *pilum* demiri ele geçmiştir. Bu gruba giren *pilum* demirlerinde saplı *piluma* göre daha ince olan ahşap sap, demirin en alt bölümünü oluşturan boru şeklindeki içi boş kısma geçirilerek perçin yardımıyla sabitlenmiştir¹²⁴. Bunlar arasında tam olarak korunmuş tek örnek (Kazı Env. No. KK16-CP111/24) 2016 yılında, Kuzey Teras'ın batısındaki 7 no.lu mekâna ait merdiven basamakları üzerinde ele geçmiştir (Res. 6)¹²⁵. 102 cm uzunluğunda ve 485 g ağırlığındaki *pilum* demirinin namlusu üçgen görünlü ve kanat uçları mahmuzlu olmakla birlikte tek mahmuzu kırılmıştır. Kovan çapı ise 2 cm'dir. Boyun kısmı-

113 Yapılan deneysel arkeoloji çalışmaları sonucunda eğilmiş bir *pilum* demirinin düzeltilmesi sadece 1 dakika 55 saniye sürmüştür (Bishop 2017, 44, Alt Res.).

114 Günaltay 1987, 480 dn. 400; Arslan 2007, 226, 311.

115 Horvat 2002, 123, 129-133, 173-174, Figs. 6: 3-5, 11-16, 18: 2, Pls. 2-6, 7: 1-3; Horvat 2009, 358-360, Fig. 3: 2-6.

116 Horvat 2009, 364-365, Fig. 6: 1-2.

117 Bishop-Coulston 2006, 51-52, Fig. 23: 1; Bishop 2017, 16; Quesada Sanz 2007, 382, Fig. 2: B.

118 Álvarez Arza-Cubero Argente 2000, 9-11, Fig. 3; Bishop 2017, 12-13; Quesada Sanz 2007, 382, Fig. 2: A.

119 Bishop 2017, 16-17; Quesada Sanz 2007, 382, Fig. 2: D.

120 Bishop 2017, 16, 30; Quesada Sanz 2007, 382, Fig. 2: C.

121 Álvarez Arza-Cubero Argente 2000, 10-11, Fig. 2; Bishop 2017, 12; Fields 2010, 40.

122 Bishop 2017, 14.

123 Bishop 2017, 11-13.

124 Zoroğlu 2021, 65.

125 Zoroğlu 2021, 65, 354-355, Kat. No. C5; Şenyurt-Zoroğlu 2018, 190, Fig. 12.

nın namluya doğru olan üst kısmı “U” şeklinde bükülmüş, orta noktası ise hafif eğilerek kopma noktasına gelmiştir. Bu durum fırlatıldıktan sonra hedef dışındaki sert bir yere şiddetli bir şekilde çarpmadan veya insan kaynaklı başka bir nedenden dolayı (örneğin saplandığı yerden çıkarabilmek için uğraşılırken) gerçekleşmiş olabilir. Diğer dört kovanlı *pilum* demiri, boyun kısımlarının alt ve orta noktalarından kırılmış, dolayısıyla da namlular korunmamıştır. Bunlardan ilki (Kazı Env. No. KK19-CH115/22) Kuzey Teras'ın batısındaki kulelerin birinden (Mekân-12) ele geçmiş olup kovan çapı 1,6 cm'dir ve boyun kısmından eğilmiştir (Res. 7/A)¹²⁶. Yine eğilme ve bükülme gösteren diğer iki örnekten KK12-DH100/31'in kovan çapı 2,2 cm, KK18-CS112/4'ün kovan çapı ise 2,7 cm'dir (Res. 7/B-C)¹²⁷. KK18-CS112/4 kırık olmasına rağmen 188 g'a ulaşan ağırlığıyla da dikkat çekmektedir. Kovan çapı 2,2 cm olan son örneğin (Kazı Env. No. KK18-CS112/47) 17,9 cm'lik bir kısmı korunmuş olup herhangi bir eğilme ya da bükülme göstermemektedir (Res. 7/D)¹²⁸.

Kovanlı *pilum* demirlerinin çeşitli tipolojik özelliklere sahip tam ve kırık örnekleri, yoğun olarak Avrupa'daki yerleşmelerden ele geçmiş olan silah buluntularıdır. Bunlardan Slovenya'daki Šmihel Roma Cumhuriyet Dönemi'ne tarihlenen çok sayıdaki kovanlı *pilum* demiriyle ön plana çıkmaktadır¹²⁹. Bu döneme tarihlenen diğer örnekler için İspanya'daki Numantia, Renieblas, Castillejo, Osuna, La Caridad (Caminreal/Teruel) ve Valencia, İtalya'daki Montefortino ve Fransa'daki Alesia'dan (Alise-Sainte-Reine) önemli buluntu yerleridir¹³⁰. Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen örnekler, İngiltere'deki Waddon Hill, İsviçre'deki Vindonissa (Windisch), Almanya'daki Eining-Unterfeld, Saalburg ve Harzhorn, Hollanda'daki Lobith ve Slovakya'daki Iža'dan bilinmektedir¹³¹. Ayrıca Boğazköy'ün Roma Dönemi tabakalarından ele geçen ve mızrak ucu olarak tanımlanan kovanlı, ince ve uzun bir silah buluntusunun Roma *pilum*uyla karşılaştırılabileceği Boehmer tarafından belirtilmiştir¹³².

Arkeolojik kazı çalışmalarında ele geçen *pilum*la ilgili buluntuların önemli bir bölümünü de kopmuş *pilum* namluları oluşturmaktadır. Bishop¹³³, bu kopmaların nedeninin kalkanlara saplanan *pilum*ları çıkarabilmek amacıyla yapılan “sallamak” gibi aşırı zorlayıcı hareketlerden kaynaklı olabileceği görüşündedir. Bunların bir demirci ocağı olmadan çabucak tamir edilemeyeceği¹³⁴ düşünüldüğünde savaş alanında bırakılmış olmaları gayet normaldir. Nitekim Kurul Kalesi'nde ele geçen *pilum* demirleri arasında ana gövdelerinden koparak ayrılmış namlu bölümleri de yer almaktadır. Bunlardan KK14-CL113/15, üçgen görünümlü ve kanat uçları mahmuzludur (Res. 8/A)¹³⁵. Namlunun alt kısmında, kopan boyun kısmından kalan iz görülebilmektedir. Buna göre boyunun dörtgen kesitli olduğu anlaşılmaktadır. Namlunun tipolojik özellikleri ve ölçüleri, KK16-KT-

¹²⁶ Zoroğlu 2021, 350, Kat. No. C1.

¹²⁷ Zoroğlu 2021, 351, 353, Kat. No. C2, C4.

¹²⁸ Zoroğlu 2021, 352, Kat. No. C3.

¹²⁹ Horvat 2002, 122-124, 129, 134-135, 178-182, Figs. 6: 1, 7, 19-21, Pls. 7: 4-7, 8-10, 11: 1-7; Horvat 2009, 358-359, 361, Fig. 4: 1.

¹³⁰ Bishop-Coulston 2006, 51, 53, Fig. 23: 5, 9; Bishop 2017, 16-17, 30; Quesada Sanz 2007, 382, Fig. 1: B-D.

¹³¹ Bishop-Coulston 2006, 75-76, 129-130, 151, Figs. 37: 2, 7, 74: 1, 92: 6-7; Bishop 2017, 21-22, 33 (Şek. 6, 9).

¹³² Boehmer 1972, 144-145, Nr. 1292, Taf. XLVI.

¹³³ Bishop 2017, 43.

¹³⁴ Bishop 2017, 44.

¹³⁵ Zoroğlu 2021, 66, 362, Kat. No. C11.

BM3/27, KK20-CC128/115 ve KK16-CP111/24'ün namlularıyla oldukça benzerdir. Ayrıca bu tipin Roma Cumhuriyet Dönemi'ne tarihlendirilen benzerleri İspanya'daki Castellruf¹³⁶ ve Yunanistan'daki Ephyra'dan¹³⁷ da bilinmektedir. Diğer üç *pilum* namlusu örneği (Kazı Env. No. KK16-CR110/39, KK19-CD127/46 ve KK19-CP115/19) piramidal biçimli ve dörtgen kesitlidir (Res. 8/B-D)¹³⁸. Hepsinde boyun kısımlarından küçük bir parça korunmuştur. Bunlardan KK16-CR110/39 Kybele Kapısı'nda ele geçmiştir. KK19-CP115/19 ise muhtemelen hedeften şaşıp sert bir yere çarpmanın (örneğin taş duvara veya yerdeki bir taş)¹³⁹ şiddetinden dolayı eğilmiştir. Bu tür eğilmeler yapılan deneysel arkeoloji çalışmalarıyla yeniden yaratılabilmektedir¹⁴⁰. Piramidal biçimli kopmuş *pilum* namlularının Roma Cumhuriyet Dönemi örnekleri İspanya'daki Osuna¹⁴¹; Roma İmparatorluk Dönemi örnekleri ise Almanya'daki Oberstimm¹⁴² ve Kalkriese¹⁴³, İngiltere'deki Longthorpe ve Corbridge¹⁴⁴, İskoçya'daki Newstead ve Bar Hill¹⁴⁵ ile Galler'deki Prysg Field'den (Caerleon)¹⁴⁶ bilinmektedir. Ayrıca Zeugma'dan da bu tipten bir *pilum* namlusu ele geçmiştir¹⁴⁷. Kurul Kalesi'nde ele geçen diğer *pilum* demiri parçaları boyun kısımlarına aittir.

Cirit Uçları

Cirit uçları arkeolojik kazılarda ele geçtiği zaman tanımlanması oldukça zor, aynı zamanda terminolojik problemleri olan silah parçalarıdır¹⁴⁸. Özellikle de namluların yaprak biçimli olanlar tipolojik benzerliklerinden dolayı çoğu zaman mızrak ucu kategorisinde değerlendirilmektedir. İkisinin birbirinden ayırt edilmesinde yaygın olarak kabul edilen görüş yakın dövüş için tasarlanmış olan mızrağın namlusunun elle fırlatılmak üzere tasarlanmış olan cirit namlusuna göre çok daha büyük olmasıdır¹⁴⁹. Silahı terminolojik olarak tanımlamada ve mızraktan ayırt etmede ise İngilizcede "javelin" terimi kullanılırken Türkçede buna en uygun terim "cirit"tir. Ciritler, antik dünyada hem savaşlarda hem de avcılık faaliyetlerinde kullanılmış olan menzilli silah tipleridir¹⁵⁰.

Ciritlerin savaşlarda kullanılmaya başlanması, Tunç Çağı'nın sonlarına kadar uzanan bir geçmişe sahiptir¹⁵¹. Mısır'daki Medinet Habu ve Karnak-Amon tapınaklarının duvar kabartmalarındaki

136 Álvarez Arza-Cubero Argente 2000, 11, Fig. 3: 5, 7-8; Bishop 2017, 12-13.

137 Bishop 2017, 13, Üst Şek.

138 Zoroğlu 2021, 66-67, 359-361, Kat. No. C8-10; Şenyurt-Zoroğlu 2018, 190, Fig. 13.

139 Bishop 2017, 43.

140 Bishop 2017, 44, Alt Res. No. 2.

141 Bishop 2017, 30, Şek. No. 5.

142 Bishop-Coulston 2006, 75, Fig. 37: 9-10; Bishop 2017, 33, Şek. No. 2-3.

143 Cowan 2003, 25, Alt Res.; Bishop 2017, 32, Üst Res.

144 Bishop-Coulston 2006, 75, 150, Fig. 37: 8, 92: 5; Bishop 2017, 33 (Şek. No. 1), 43-44 (Üst Res.).

145 Bishop-Coulston 2006, 129, Fig. 74: 3; Bishop 2017, 21, Şek. No. 2; Cowan 2013, 38 (Alt Res.), 39 (Üst Res.).

146 Bishop-Coulston 2006, 150, Fig. 92: 2-3; Bishop 2017, 74-75.

147 Scott 2013a, 199, IR22, Fig. 22; Scott 2013b, 357, ML25.

148 Griffiths-Sim 1993, 1.

149 Griffiths-Sim 1993, 1.

150 Griffiths-Sim 1993, 1; Drews 1993, 181.

151 Drews 1993, 180.

savaş sahnelerinde cirit kullanan düşman kabileleri de yer almaktadır¹⁵². Drews¹⁵³, bu dönemde kullanılan ciritlerin günümüzde spor müsabakaları için tasarlanan tiplerin yaklaşık yarısı veya üçte biri ölçülerinde olabileceği görüşünü ileri sürmüştür. Ancak ciritlerin savaşlarda en yaygın kullanımı Roma Cumhuriyet Dönemi'nde, avcı erlerinden oluşan ve *velites* olarak adlandırılan hafif piyade birlikleri zamanında gerçekleşmiştir¹⁵⁴. Bu birlikler Marius'un reformuyla kaldırıldıktan sonra ise *auxiliarii* hafif piyade birlikleri aracılığıyla kullanımlarının sürdüğü gibi Roma Dönemi boyunca süvariler tarafından da kullanılmıştır¹⁵⁵. Nadir de olsa bazı Roma heykeltıraşlık eserlerinde cirit tasvirlerine rastlanır. Bunlardan biri Mainz Kabartması, bir diğeri ise Suriye'deki Apamea'da bulunan Aurelius Mucianus'un mezar stelidir¹⁵⁶. Polybios'un ifadeleri Roma ciritinin ölçüleri konusunda bir fikir vermesi açısından önem taşımaktadır: Buna göre ahşap sapın uzunluğu 91,44 cm (2 cubits) ve kalınlığı bir parmak¹⁵⁷. Yine Polybios'a göre¹⁵⁸, demir namlunun kesiti o kadar ince dövülmüştür ki bükülmelere son derece meyillidir ve böylece düşman tarafından düştüğü yerden alınarak geri fırlatılamaz. Romalı avcı erlerinin küçük ve yuvarlak kalkanlarını taşıdıkları kollarında bir tutam, yani 6-7 adet cirit taşımış olduklarını söylemek mümkündür¹⁵⁹. Genç bireylerden seçilen bu askerler ayrıca *gladius* kuşanmışlar ve başlarına da bazen kurt derisi veya başka benzer bir malzemeye kaplanmış olan miğferler giymişlerdir¹⁶⁰. Subayları tarafından savaş alanında tanınmayı kolaylaştıran bu miğferler sayesinde cesaretle savaşıp savaşmadıklarına bakılmış, yani askerî geleceklerine karar verilmiştir¹⁶¹.

Günümüzde bile Türkler için önemli bir savaş oyunu olmasına rağmen ciritin gerçek savaşlarda kullanımının antik dünyanın Orta Asya ve Yakın Doğu coğrafyalarında çok fazla yaygınlaşmamış olması muhtemelen bu bölgelerde yaşayan halkların ok ve yay kullanımında ileri bir düzeye erişmesiyle alakalıdır. Bir diğer deyişle ok ve yay gibi uzun menzilli bir silah varken cirit gibi kol gücüyle atılan çok daha kısa menzilli bir silaha fazla ihtiyaç duyulmamış olabilir. Anlaşıyor ki cirit kullanımı daha çok yaya olarak göğüs göğüse çarpışma esasına göre tertip edilmiş Roma gibi orduların ihtiyacıydı ve merkezdeki ağır piyadelerin her iki kanadından hareket eden hafif silahlı birlikler tarafından düşmanı avlamak için kullanılıyordu¹⁶². Romalılar dışında ciritin savaşlarda en yaygın kullanıldığı coğrafyalardan biri de zaten avcılık sebebiyle silaha oldukça aşina olan Afrika Kıtasıdır. Nitekim *auxiliarii* birliklerindeki ciritçi ihtiyacının karşılandığı halklar olarak Afrika'nın kuzeybatısında ikamet eden Numidialılardan söz edilmektedir¹⁶³.

152 Drews 1993, 180, 182-183, Pl. 9.

153 Drews 1993, 180.

154 Griffiths-Sim 1993, 1.

155 Griffiths-Sim 1993, 1.

156 Griffiths-Sim 1993, 1-3, Figs. 1-2.

157 Polybios 1979, 319.

158 Polybios 1979, 319.

159 Goldsworthy 2000, 45, 50.

160 Polybios 1979, 317, 319; Goldsworthy 2000, 45, 50.

161 Polybios 1979, 317, 319.

162 Griffiths-Sim 1993, 4.

163 Fields 2008, 16.

Kurul Kalesi'nde toplam yedi adet demir cirit ucu ele geçmiştir. Bunlardan biri (Kazı Env. No. KK18-CS112/2) tipolojik özellikleriyle dikkat çekmektedir (Res. 9). Cirit ucunun uzunluğu 19,3 cm, kovan çapı 1,8 cm ve ağırlığı 75 g'dır. Piramidal biçimli ve dörtgen kesitli küçük bir namlusu ve 0,7 cm kalınlığında ince bir boyun kısmı bulunmaktadır. Kovan çapı bakımından oldukça ince bir ahşap sapın varlığından söz edilebilir. Bu çap ölçüsünün Polybios'un cirit tanımındaki bir parmaklık sap kalınlığına da uyduğu söylenebilir. Cirit ucu boyun kısmından bükülmüştür. Bu durum silahın fırlatıldığına ve sert bir yere isabet etmekten ya da saplandığı yerden sökmeye çalışmak gibi insan kaynaklı başka bir nedenden dolayı demirin büküldüğüne işaret etmektedir. Bishop¹⁶⁴, benzer tipolojik özellikler ve ölçüler göstermekle birlikte yaprak biçimindeki bir namluya sahip olan Osuna (İspanya) buluntusunu *pilum* olarak tanımlamıştır. Ayrıca aynı yerleşmeden ele geçen tek kanatlı ve tek mahmuzlu bir namluya sahip başka bir kovanlı silah buluntusunu da yine bu kapsamda değerlendirmiştir¹⁶⁵. Bu görüşlerle benzer şekilde Cowan¹⁶⁶, muhtemelen avcı erleri tarafından kullanılan bazıları 15 cm uzunluğunda kısa ve hafif *pilum* demirlerinden bahsetmiştir. Eğer durum böyleyse *velitesin* Marius tarafından kaldırılmasına karşın *legio* birlikleri içinde küçük gruplar hâlinde de olsa avcı erlerinin varlığının devam ettiği veya bu tip silahların *auxiliarii* içindeki hafif piyadeler arasında kullanımlarının sürdüğünü Kurul Kalesi buluntusuna göre söylemek mümkündür. Bununla birlikte elde edilen arkeolojik kanıtlara göre ağır bir silah tipi olduğu bilinen *pilumla* kıyaslandığında hem boyutunun çok daha küçük hem de çok daha hafif olmasından dolayı KK18-CS112/2 ve bu tarz silah parçalarını "cirit ucu" olarak tanımlamak tarafımızdan daha doğru bir yaklaşım tarzı olarak benimsenmiştir.

Kurul Kalesi'nde ele geçen diğer beş cirit ucu örneği, uzun ikizkenar üçgen veya dar yaprak benzeri en bilinen standart formlara sahiptir. Bunlardan biri (Kazı Env. No. KK16-CP111/67), Kuzey Teras'ın batısındaki 7 no.lu mekâna ait dar koridorun taban seviyesinde ele geçmiştir (Res. 10/A)¹⁶⁷. Oldukça iyi korunmuş durumdaki cirit ucunun uzunluğu 11,9 cm, kovan çapı 1,4 cm ve ağırlığı 37 g'dır. Ayrıca 7,9 cm'lik namlu uzunluğu bulunan silahın kovan kısmında da bir adet perçin deliği yer almaktadır. Diğer iki örnek 2018 yılında ele geçmiştir. Bunlardan KK18-CS112/33'ün toplam uzunluğu 12,2 cm, namlu uzunluğu 6,3 cm, kovan çapı 1,6 cm ve ağırlığı 48 g olmakla birlikte iyi korunmuş durumda olduğunu söylemek mümkündür (Res. 10/B)¹⁶⁸. Bu örneğin kovan kısmında perçin deliği tespit edilememiştir. KK18-CS112/29'un ise korunmuş uzunluğu 13,8 cm, namlu uzunluğu 9,4 cm, kovan çapı 1,2 cm ve ağırlığı 50 g'dır (Res. 10/C)¹⁶⁹. Kovan kısmı kırık olduğu için perçin deliğine sahip olup olmadığı konusunda yorum yapılamaz. Kovan çapı da bu kırık kısımdan alınmak zorunda kalmıştır. Kurul Kalesi'nde şimdiye kadar ele geçen en iyi korunmuş durumdaki cirit ucu (Kazı Env. No. KK21-CB129/170), İdari Yapılar Alanı 7 no.lu mekânın taban seviyesi buluntuları arasında yer alır

164 Bishop 2017, 30, Şek. No. 3.

165 Bishop 2017, 30, Şek. No. 4.

166 Cowan 2003, 25.

167 Kurul Kalesi'nin metal silahlarını konu edinen ön değerlendirme çalışmasında "mızrak ucu" olarak tanımlanan (Şenyurt-Zoroğlu 2018, 188, Fig. 10) bu silah bundan sonra "cirit uçları" arasında sınıflandırılacaktır (Zoroğlu 2021, 68 dn. 399, 363, Kat. No. C12).

168 Zoroğlu 2021, 68, 364, Kat. No. C13.

169 Zoroğlu 2021, 68, 365, Kat. No. C14.

(Res. 10/D). Silahın toplam uzunluğu 18,3 cm, namlu uzunluğu 11,5 cm, kovan çapı 1,3 cm ve ağırlığı 92 g'dır. Kovanında perçin deliği bulunmamaktadır. Aynı mekânın taban seviyesinden benzer özelliklere sahip ikinci bir cirit ucu (Kazı Env. No. KK21-CB130/239) daha ele geçmiş olmakla birlikte bunun korozyonu ve tahribatı oldukça fazladır. Kurul Kalesi'nden son cirit ucu örneğinin (Kazı Env. No. KK15-CM112/3) ise uzunluğu 10,1 cm, kovan çapı 1,1 cm ve ağırlığı 13 g'dır¹⁷⁰. Namlusu hafif eğilmiş olan bu örnek külâh gibi bir forma sahip olmakla birlikte uca doğru çıktıkça iğne gibi sivrilmiştir. Piramidal namlulu ilk cirit ucunda olduğu gibi diğer tüm örnekler Polybios'un bir parmak sap kalınlığı tanımlamasına uyan kovan çapı ölçülerine sahiptir. Ayrıca ikizkenar üçgen veya dar yaprak formu cirit uçlarının da en fazla 1 cm olan namlu kesit kalınlıklarıyla yine Polybios'un açıklamalarına koşut, kolay bükülebilecek bir yapıya sahip olduklarını söylemek mümkündür. Bu tip cirit uçlarının Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen benzerleri İngiltere'deki Waddon Hill, Hod Hill, Longthorpe¹⁷¹ ile İsrail'deki Masada'dan¹⁷² bilirse de terminolojik sorunlardan dolayı bunlara mızrak uçları başlığı altında yer verilmiştir.

Mızrak-Orak (Falx Muralis)

Kurul Kalesi kazılarının silah buluntuları açısından en ilginç örneklerinden biri 2016 yılında ele geçen mızrak-orak¹⁷³ ya da Latince orijinal adıyla *falx muralis* (Kazı Env. No. KK16-CP111/12). Kuzey Teras'ın batısındaki 7 no.lu mekâna ait merdiven basamakları üzerinde, kovanlı *pilum*la (Kazı Env. No. KK16-CP111/24) aynı plankarede ele geçen bu kompozit demir uç, dürterek kullanmak için bir mızrak ucu ve çekme-kesme işleminin yapılabileceği bir orağın bileşiminden meydana gelmektedir (Res. 11). Silahın toplam uzunluğu 48 cm, mızrak namlu uzunluğu 33,5 cm, orak namlu uzunluğu 13,1 cm, kovan çapı 4,3 cm ve ağırlığı 735 g'dır. Oldukça ağır olan silahın kovan çapı da kalın bir ahşap sapın varlığına işaret etmektedir. Demir parçanın saptan çıkmasını engellemek için perçin kullanıldığı kovan üzerindeki delikten anlaşılmaktadır.

Mızrak-orak tipindeki kompozit silahların tarihiyle ilgili elde yeterli bilgi yoktur. Antik Çağ'da Doğu Akdeniz coğrafyasında kullanılan ve gaga gibi çıkıntısı bulunan bir dizi farklı silah türünden yalnızca biri olduğu düşünülmektedir¹⁷⁴. Sekunda¹⁷⁵, *dorudrepanon* adıyla bilinen bu silahın bir adam boyundan biraz daha kısa olduğunu ve kara savaşlarında süvarilere karşı kullanıldığını ileri sürmüştür. Böylece atı üzerinde saldırıda bulunulan bir düşman askeri, silahın orak kısmıyla kolayca avlanabilir ve atından düşürülebilir. Ayrıca direkt atın bacakları da hedef alınarak hayvanın sahibiyle birlikte yıkılması sağlanabilir. Ancak *dorudrepanon*un boyutuyla ilgili tartışmaları bitirecek elde gerçek bir arkeolojik kanıt olmadığı, yorumların sadece Atina vazoları üzerindeki resimlere dayandığı da unutulmamalıdır. Romalılar ise bu silahı kendilerine göre uyarlayarak kuşatmalarda tahkimatlı düşman yerleşmelerinin sur duvarlarına, mazgal-

170 Zoroğlu 2021, 69, 367, Kat. No. C16.

171 Bishop-Coulston 2006, 77-78, Fig. 38: 1-9.

172 Stiebel-Magness 2007, 26-27, Pl. 29: 1.

173 Kurul Kalesi'nin metal silahlarını konu edinen ön değerlendirme çalışmasında "orak-kargı" olarak adlandırılan (Şenyurt-Zoroğlu 2018, 190-191, Fig. 14) bu silah bundan sonra "mızrak-orak" olarak adlandırılacaktır (Zoroğlu 2021, 72-74 dn. 418, 371-372, Kat. No. D4).

174 Sekunda 1996, 9.

175 Sekunda 1996, 9, Pl. 7, Fig. 1.

larına veya buralardan savunma yapan askerlere karşı kullanmışlardır¹⁷⁶. Buna karşın silahın Romalılar tarafından hangi amaçlarla kullanıldığıyla ilgili antik kaynaklardan edinilen bilgiler de son derece sınırlıdır. Bu kaynaklardan biri olan Caesar'ın Gallia Savaşı'yla ilgili notları arasında bu tip silahların kuşatmalarda duvarlara karşı kullanıldıklarına dair önemli ipuçları yer almaktadır¹⁷⁷. Yine aynı kaynakta benzer bir silahın Romalılar tarafından düşman gemilerinin halatlarının kesilerek yelkenlerinin düşürülmesi ve gemilerin etkisiz duruma getirilmesi amacıyla da kullanıldığı görülmektedir¹⁷⁸. Anlaşıldığına göre Romalılar bu silahları çok amaçlı olarak düşünmüşlerdir. Bununla birlikte silahın deniz savaşlarında kullanımı aslında sadece Romalılara has bir özellik de değildir. Çünkü antik kaynaklardan Helenlerin de aynı amaçla *dorudrepanonu* kullandıkları bilinmektedir¹⁷⁹.

*Falx muralis*in kuşatmalarda nasıl kullanıldığıyla ilgili bir diğer ipucu Romalıların MS 67 yılındaki Jotapata (Yodfat) kuşatmasından gelmektedir. Iosephos'un, *Bellum Iudaicum* adlı eserinde koçbaşlarını etkisiz duruma getirmek için duvarlardan sarkıtılan içi saman dolu çuvalları tutan kordonların Romalılar tarafından uzun saplı ve tırpanlı bir aletle kesildiğinden bahsedilmektedir¹⁸⁰. Antik kaynaklardan edinilen tüm bu ipuçları silahın varlığını, kuşatmalarda ve deniz savaşlarında kullanıldığını kanıtlamakla birlikte özellikle kuşatmalarda nasıl işe yaradığıyla ilgili arkeolojik kanıtlara göre bazı önerilere ihtiyaç olduğu çok açıktır. Öncelikle mızrak-orağın sur duvarlarına ve mazgallara karşı kullanımını ele almak gerekir. Kurul Kalesi buluntusu incelendiğinde hem mızrak hem de orağın kesitlerinin oldukça ince olduğu görülmektedir. Bu kadar ince kesitli bir demir parçayı sağlam bir duvar taşıma dürtmek veya taşı aşağı çekmeye çalışmak işe yaramayacağı gibi silahın bükülmesine de neden olacaktır. Bu iş için bükülmeyi önleyecek kalın ve hatta dörtgen kesitli bir demir ucun kullanılmasının dayanıklılık açısından daha uygun olacağı çok açıktır. Ancak silah, tipolojik olarak kendisine çok benzer özelliklere sahip olan günümüz yangın kancaları¹⁸¹ gibi bir işlev görmüş olabilir. Daha geniş bir açıklama getirilecek olursa fırlatma sistemlerinin gönderdiği taş güllerden dolayı tahrip olarak çökmeye yüz tutmuş duvarlar ile yine benzer sistemlerle fırlatılan alevli okların yaktığı ahşap mimari elemanlar bu silahlarla çok rahat aşağı çekilebilir ve yıkım hızlandırılabilir. İçeri girildikten sonra ise yolu kapatan enkaz kenara çekilerek hareket alanı yaratılabilir ve eğer varsa enkaz altında kalmış Romalı askerler kurtarılabilir. Ayrıca yerleşmenin yıkıntıları arasında ganimet arama işinde de rahatlıkla kullanılabilmesi gibi savunmacıların saldırısı karşısında mızrak gibi bir yakın dövüş silahı olarak gayet etkili olabilir. Silahın mazgallar arasından savunma yapan düşman askerlerine karşı kullanımı ise bir diğer tekniği yansıtır. Bunun için duvara kadar yanaşıp kuşatma merdivenlerine tırmanılarak hem mızrak hem de orakla düşmana zarar verilebilir ve özellikle orak kısmıyla savunmacı aşağı çekilebilir (Res. 12). Silahın kuşatma savaşlarındaki son kullanım tekniği olan duvarlardan sarkıtılan savunma amaçlı malzemelerin kordonlarının kesilmesi ve koçbaşlarının işlerinin kolaylaştırılması da oldukça mümkündür. Ancak konumu nedeniyle bu tekniğin Kurul Kalesi'nde uygulanabilir olması çok zordur. Çünkü Kybele Kapısı'nın ko-

176 Lewis-Short 1891, 722; Sekunda 1996, 9.

177 Caesar 1958, 157, 289, 413.

178 Caesar 1958, 157, 159.

179 Platon 1952, 23; Sekunda 1996, 9.

180 Iosephos 1956, 641.

181 Bu benzerliğe Stiebel (2014, 98) tarafından da dikkat çekilmiştir.

numlandığı batı yamaç ulaşılabilir bir eğime sahip olmasına karşın kuşatma rampası olmadan koçbaşlarının çıkarılıp hareket ettirilebileceği geniş bir alan imkânı vermez. Koçbaşları kullanılmayacağı için duvarlardan bu araçları etkisiz hâle getirmek için herhangi bir ağırlık sarkıtmaya da gerek yoktur. *Falx muralis*in Kurul Kalesi'nin istilasında oynadığı rol muhtemelen daha önce sayılan kullanım teknikleriyle alakalıdır. Elbette bunların hepsi birer olasılıktır ve silahın kullanımıyla ilgili başka pek çok düşünce ileri sürülebilir.

Kurul Kalesi mızrak-orağının en yakın benzeri Golan Tepeleri'ndeki Gamla'dan ele geçmiştir¹⁸². Bu örneğin dışında yine Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen bir diğer buluntu da Suriye'deki Dura-Europos'tan bilinmektedir¹⁸³. Ancak tipolojik farklılığı nedeniyle bu buluntunun başka bir amaçla kullanılmış olması ihtimali de göz önüne alınmalıdır¹⁸⁴. Dura-Europos örneğinin bir benzeri de Mardin'deki Iısu Höyük'ün Roma İmparatorluk Dönemi buluntuları arasında yer almaktadır¹⁸⁵. Dura-Europos ve Iısu Höyük örnekleriyle yakın özellikler göstermesine karşın saplamalı olarak üretilmiş olan bir diğer ilginç buluntu Fransa'daki Alesia'dan ele geçen ve *pilum* demiri olarak tanımlanan bir MÖ 1. yüzyıl silahıdır¹⁸⁶.

Sonuç

Kurul Kalesi; savunma duvarları, kuleleri, çeşitli kullanımlara yönelik mekânları ve ele geçen 1.170 adet silah buluntusuyla kale tipi yerleşim modeline uygun bir karakter sergilemektedir. Yerleşimde birden fazla kutsal alan olmasını, VI. Mithradates tarafından kaleye dönüştürülmeden önce Kurul Kayalıkları'nın bir açık hava kutsal alanı olarak sağlam bir dinsel geçmişinin olmasıyla ilişkilendirmek mümkündür. VI. Mithradates'in bu kutsal tepeyi kaleye dönüştürmesinin nedeni, yüksekliğinin ve çevreye hâkim konumunun ortaya çıkardığı stratejik özelliklerle alakalıdır. Kale işlevi kazanmasından sonra da kayalıkların kutsiyetinin artarak devam ettiği elde edilen arkeolojik kanıtlardan anlaşılmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında kalede ikamet eden askerler ve bunların aileleri ile diğer sivil nüfusun etkili olduğu aşîkârdır.

Mithradates-Roma savaşlarının en uzun süreli olan üçüncü aşaması (MÖ 74-63) Pontos coğrafyası ve Kurul Kalesi gibi tahkimatlı yerleşmelerin kaderinde önemli bir rol oynamıştır. Çünkü bu savaşın çok büyük bir bölümü Pontos topraklarında yaşanmıştır. Lucullus ve Pompeius'un art arda gelen iki büyük istilası sonrasında neredeyse tüm şehirler ve kaleler yakılıp yıkılmış, ülke âdeta büyük bir enkaz yığınına dönmüştür. Bu yıkımlara sadece Lucullus ve Pompeius'un saldırıları neden olmamış bazen de kralın kendisi veya generalleri, Romalıların eline geçmemesi adına kendi şehirlerini ve kalelerini hiç düşünmeden tahrip edebilmişlerdir. Pontos ülkesinin Helenistik Dönem tarihi için oldukça talihsiz sonuçlar doğurmasına karşın bu savaşlar, eski ordular ve savaş teknolojileriyle ilgilenen araştırmacılar için büyük önem taşımaktadır. Antik kaynaklar, Mithradates-Roma savaşlarının nedenleri, sonuçları, her iki ordunun yapılanmaları, savaş teknolojileri ve bunların nasıl kullanıldıklarıyla ilgili önemli bilgiler içermektedir. Ancak tüm bu bilgilerin arkeolojik kanıtlarla da doğrulanmaya ihtiyacı vardır. Kurul Kalesi'nin tam da bu noktada öncü bir rol üstlendiğini söylemek mümkündür. Yerleşimde 2010 yılından

182 Stiebel 2014, 98, No. 108, Fig. 4. 25.

183 James 2004, 188-190, Fig. 114: 643.

184 James 2004, 188, 190; Stiebel 2014, 98.

185 Ökse-Erdoğan 2018, 321, 323, 348-349, No. 99, Şek. 4. 13.

186 Bishop 2017, 30, Şek. No. 6.

beri kesintisiz olarak sürdürülen kazılarda özellikle Üçüncü Mithradates-Roma Savaşı ile ilgili önemli kanıtlar elde edilmiştir. Bu kanıtlar, mimari bulgular ve silahlar olarak iki kısımda değerlendirilebilir. Bazı mekânların duvarlarında görülen ve onarımı işaret eden teknik farklılıklar, yapılara sonradan eklenen özensiz eğreti duvarlar, kerpiçle kapatılarak iptal edilmiş kapılar, tabana çökmüş çatı kiremitleri, her tarafa yayılan yangın izleri, duvar enkazları, karbonlaşmış ahşap çatı elemanları ve yanarak cüruflaşmış kerpiç duvar blokları Kurul Kalesi'nin uğradığı yıkımların ve geçirdiği onarımların en önemli mimari kanıtlarını oluşturmaktadır. Mermer Kybele heykelinin bile bu yıkımdan fazlasıyla nasibini aldığı ve çok yüksek bir ısıda yanarak tahrip olduğu yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir. Kazılarda ele geçen yüzlerce silah ve diğer küçük buluntuların çok büyük bir kısmını da bu yıkım tabakasından ele geçenler oluşturmaktadır. Kurul Kalesi'ni Karadeniz Bölgesi'ndeki diğer Helenistik yerleşmelerden ayıran en önemli özellik ise Pompeius'un son saldırısının (MÖ 65/64) ardından bir daha yerleşim görmemiş olması ve bu yıkıma ilişkin kanıtların günümüze kadar ulaşabilmiş olmasıdır.

Bu çalışmanın ana konusunu da oluşturan Roma özellikli silahlar, ayrıca üzerinde durulması gereken önemli bir buluntu grubunu yansıtır. Romalılar, ordu düzenlerine göre bazen kendileri tasarlayarak bazen de var olan bir silahı kendilerine göre uyarlayarak oldukça etkili askerî teknolojiler geliştirmişlerdir. Romalıların ordu düzeninin merkezinde yaya olarak göğüs göğüse çarpışma esasına göre tertip edilmiş *legio* birlikleri yer almaktadır. Gerek cesurca savaşan bu birliklerin gerekse kanatlardan hareket eden avcı birliklerinin kullandığı menzilli silah tipleri kol gücüyle fırlatılarak kullanılan silahlardan oluşmaktadır. Öyle ki daha sonra kurulan *auxiliariide* bile bu tip silahları kullanan ithal savaşçılara sıklıkla yer verilmiştir. Neredeyse tüm Roma Dönemi boyunca *pilum*, cirit ve *pilumun* evrimiyle ortaya çıkan ve günümüz dartlarının daha büyük bir tipini yansıtan *plumbata* gibi kol gücüyle fırlatılan menzilli silahlar önemini korumuştur. Bu tip silahlar herhangi bir arkeolojik kazı alanında ele geçtiğinde Romalıların yüzyıllar önce bu topraklardan geçtiğinin askerî ipuçlarını oluşturmaktadır. Çünkü bu tip silahların kesinlikle Roma silahları oldukları antik kaynaklar ve arkeolojik bulgular yoluyla kanıtlanmıştır. Plutarkhos, üçüncü savaşın ilk yarısında Pontos ordusunun Roma tarzı silahlarla donatıldığını söylese de kılıç ve kalkandan başka silah ismi vermemektedir. Dolayısıyla *pilum* gibi Roma ile özdeşleşmiş menzilli silahların Pontos ordusunda taklit edildiğini gösteren herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Ayrıca antik yazarların Helen ve Roma ordularına karşı oldukça hassas oldukları ve onların kahramanlıklarını yüceltebilmek adına bazen gerçek olması çok zor olaylar örgüsünü anlatımlarında devreye soktukları da bilinmektedir. Asyalı milletlerin bu tip silahlara çok fazla ihtiyaç duymamış olması, muhtemelen çok daha uzun menzilli bir silah olan ok ve yayı kullanmada oldukça ustalaşmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Üstelik ok ve yay hem avcılıkta hem de savaşlarda kullanılacak en etkili silah tiplerinden biridir. Zamanla Romalılar da okçuluğun önemini kavramışlar ve önce *auxilarii* içinde okçulara yer vermişler, sonrasında ise bizzat kendileri okçuluk eğitimlerine başlamışlardır. *Pilum* gibi silahların üzerindeki eğilmelerin, bükülmelerin, kırılmaların ve kopmaların savaş alanındaki çeşitli nedenlerden kaynaklandığı deneysel arkeoloji çalışmalarıyla artık bilinmektedir. Mızrak-oraklar (*falx muralis*), *pilumla* kıyaslandığında çok daha özel amaçlara hizmet eden ve oldukça nadir ele geçen silahlardır. Antik kaynaklarda da bunlara son derece kısıtlı bir şekilde yer verilmiş olmakla birlikte bu tip silahların Romalılar tarafından kuşatmalarda ve deniz savaşlarında kullanıldığına dair ipuçlarına ulaşılabilmiştir.

Kurul Kalesi'nde, Roma yıkımının mimari bulguları ve yangın tabakasından ele geçen yüzlerce silaha karşın şimdikiye kadar insan iskeleti kalıntılarında rastlanmamış olması doğal olarak

“neden” sorusunu akla getirmektedir. Ancak bazen arkeolojik kazılarda savaşla ilişkili çok fazla kanıt olmasına karşın insanın kendisine ait herhangi bir bulguya ulaşamayabilir. Bunun iki nedeni olabilir. Her şeyden önce insanlar kaybettikleri yakınlarını savaş alanında bulup uygun bir yere defnetmek isterler. Tibaranoi ve Khalybes kavimlerinin de kendi topraklarında kurulmuş kalelerde görev yapan ve Romalılar tarafından öldürülmüş olan yakınlarını bulup defnetmek istemiş olabilecekleri gayet doğal bir insan davranışıdır. VI. Mithradates tarafından kurulmuş bu kalelerde savaşçılıklarını kanıtlamış ve kralın hâkimiyetini uzun zaman önce kabul etmiş yerel halk varken tamamen dışarıdan getirilmiş askerlerin görev yapmış olduğunu düşünmek için herhangi bir sebep yoktur. Muhtemelen buralarda çoğunluğu yerel halk olmak üzere çeşitli milletlerden toplanmış askerler birlikte görev yapmışlardır. İkincisi ve belki daha önemlisi, herhangi bir yerleşmede istila sonucu öldürülmüş olan insanların toplu hâlde alanda bırakılması, insan bedeninin hızlı bozulduğu hesaba katılırsa, etrafa yayılacak çok ağır bir koku oluşturacağı ve salgın hastalık riskini de çok üst seviyelere çıkaracağı gerçeğidir. Üstelik bu durum birçok etçil hayvanı da buralara çekecektir. Tarih boyunca yaşanan savaşlarda şehir meydanlarında kalan sahipsiz insan bedenlerinin sonradan uzak bir yere taşınarak buralarda toplu hâlde yakıldıkları veya gömüldükleri sayısız örnek bulunmaktadır. İnsanlığın en büyük katliamı olan İkinci Dünya Savaşı bu tür uygulamaların en korkunç örnekleriyle doludur. Sebep her ne olursa olsun Kurul Kalesi ağır bir yıkımla karşı karşıya kalmış, Kybele heykelinin de aralarında olduğu birçok kült eşyası ve diğer eşyalar yanarak çöken ahşap çatı elemanları ve duvar enkazlarından oluşan ağır yükün altında kalarak tahrip olmuş, Romalılar dâhil olmak üzere fark edilmeleri imkânsız hâle gelmiştir. Bu kadar kalın bir enkaz tabakasını kaldırmak günler sürecektir. Muhtemelen Romalılar kaleleri birer birer yakıp yıktıktan sonra buralarda fazla vakit kaybetmemiş ve aldıkları emir doğrultusunda asıl hedeflerine, yani VI. Mithradates'i bir an önce yakalamaya odaklanmışlardır. Çünkü Pontos-Roma ilişkileri öyle bir noktaya gelmişti ki Romalılar için en büyük ganimet birçok milletin gözünde efsaneleşmiş olan Pontos kralının kendisiydi.

KAYNAKLAR**Akarca 1998**

Akarca, A., *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I: Şehir ve Savunması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Akgönül 2018

Akgönül, S. O., *Kurul Kalesi 2010-2017 Yılları Sikke Buluntuları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.

Álvarez Arza-Cubero Argente 2000

Álvarez Arza, R.-Cubero Argente, M., “Els pila republicans del poblat ibèric de Castellruf”, *Lauro*, (18), 5-16.

Appianos 1962

Appianos, *Appian's Roman History*, Vol. 2, trans. H. White, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Appianos 1972

Appianos, *Appian's Roman History*, Vol. 1, trans. H. White, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Arslan 2007

Arslan, M., *Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul.

Bishop 2017

Bishop, M.C., *The Pilum: The Roman Heavy Javelin*, ed. M. Pegler, Osprey Publishing, Oxford.

Bishop-Coulston 2006

Bishop, M.C.-Coulston, J.C.N., *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome*, Oxbow Books, Oxford.

Boehmer 1972

Boehmer, R.M., *Die Kleinfunde von Boğazköy aus den Grabungskampagnen 1931-1939 und 1952-1969*, Gebr. Mann Verlag, Berlin.

Caesar 1958

Caesar, *The Gallic War*, trans. H.J. Edwards, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Campbell 2011

Campbell, D.B., “Ancient Catapults: Some Hypotheses Reexamined”, *Hesperia*, 80 (4), 677-700.

Cassius Dio 1914

Cassius Dio, *Dio's Roman History*, Vol. 3, trans. E. Cary, Loeb Classical Library, William Heinemann, London.

Cowan 2003

Cowan, R., *Roman Legionary 58 BC-AD 69*, Osprey Publishing, Oxford.

Cowan 2013

Cowan, R., *Roman Legionary AD 69-161*, ed. M. Cowper, Osprey Publishing, Oxford.

Delrue 2007

Delrue, P., "Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain)", *Arabian Archaeology and Epigraphy*, 18 (2), 239-250.

Develi 2009

Develi, Ö., *Troya'dan Kudüs'e, Rodos'tan Kartaca'ya Antik Çağda Kuşatmalar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Drews 1993

Drews, R., *The End of the Bronze Age: Changes in Warfare and the Catastrophe ca. 1200 B.C.*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

Eutropius 2007

Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, çev. Ç. Menzilioğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Fields 2008

Fields, N., *The Roman Army: The Civil Wars 88-31 BC*, ed. D. Anderson, Osprey Publishing, Oxford.

Fields 2009

Fields, N., *The Roman Army of the Principate 27 BC-AD 117*, ed. D. Anderson, Osprey Publishing, Oxford.

Fields 2010

Fields, N., *Roman Battle Tactics 390-110 BC*, ed. M. Windrow, Osprey Publishing, Oxford.

Goldsworthy 2000

Goldsworthy, A., *Roman Warfare*, ed. J. Keegan, Cassell, London.

Goldsworthy 2007

Goldsworthy, A., *The Complete Roman Army*, Thames and Hudson, London.

Griffiths-Sim 1993

Griffiths, W.B.-Sim, D., "Experiments with Replica Roman Javelins", *The Arbeia Journal*, 2, 1-13.

Günaltay 1987

Günaltay, Ş., *Yakın Şark IV/2: Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont ve Artaksiad Krallıkları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Hanson 2017a

Hanson, V.D., "Falanjdan Lejyona (MÖ 350-250)", ed. G. Parker, *Cambridge Savaş Tarihi*, çev. F. Tayanç-T. Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 33-50.

Hanson 2017b

Hanson, V. D., “Roma Tarzı Savaş (MÖ 250-MS 300)”, *Cambridge Savaş Tarihi*, ed. G. Parker, çev. F. Tayanç-T. Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 51-65.

Horvat 2002

Horvat, J., “The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šmihel”, *Arheološki vestnik*, 53, 117-192.

Horvat 2009

Horvat, J., “Selected Aspects of Romanisation in Western and Central Slovenia”, *Antichità Altoadriatiche LXVIII: Aspetti e problemi della romanizzazione. Venetia, Histria e arco alpino orientale*, ed. G. Cuscito, Editreg, Trieste, 355-381.

Højte 2009a

Højte, J.M., “The Administrative Organisation of the Pontic Kingdom”, *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, ed. J.M. Højte, Aarhus University Press, Aarhus.

Iosephos 1956

Iosephos, Josephus, *Vol. 2 (The Jewish War, Books 1-3)*, trans. H. St. J. Thackeray, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA.

James 2004

James, S., *Excavations at Dura-Europos 1928-1937 Final Report VII: The Arms and Armour and other Military Equipment*, The British Museum Press, London.

Kallet-Marx 1995

Kallet-Marx, R.M., *Hegemony to Empire: The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 B.C.*, University of California Press, Berkeley.

Keppie 2005

Keppie, L., *The Making of the Roman Army: From Republic to Empire*, Routledge, London.

Lewis-Short 1891

Lewis, C.T.-Short, C., *Harpers' Latin Dictionary: A New Latin Dictionary Founded on the Translation of Freund's Latin-German Lexicon*, ed. E.A. Andrews, Harper and Brothers, New York.

Magie 1950

Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor: To the End of the Third Century After Christ*, 2 vols. (Text and Notes), Princeton University Press, Princeton, NJ.

Marsden 1969

Marsden, E.W., *Greek and Roman Artillery: Historical Development*, Clarendon Press, Oxford.

Memnon 2007

Memnon, *Herakleia Pontike Tarihi*, çev. M. Arslan, Odin Yayıncılık, İstanbul.

Mitchell 2004

Mitchell, S., “Doğu ve Batı Arasında Anadolu Hellenistik Çağ'da Attalos ve Mithridates Krallıklarının Paralel Yaşamları”, *Anadolu Araştırmaları*, çev. T. Kaçar, 17 (1), 140-153.

Oktan 2008

Oktan, M., "Roma Cumhuriyet Dönemi'nde Pontos'da Yapılan Düzenlemeler", *Anadolu*, 34, 47-75.

Orosius 2001

Orosius, *The Seven Books of History Against the Pagans*, trans. R. J. Deferrari, The Catholic University of America Press, Washinton, DC.

Ökse-Erdoğan 2018

Ökse, A.T., Et Al., *Ihsu Barajı İnşaat Sahası Kurtarma Kazıları III: Roma İmparatorluk Dönemi ve Orta-Yüken Çağ Yerleşmeleri/Salvage Excavations in the Construction Area of the Ihsu Dam III: Roman Empire Period and Middle-New Ages Sites*, Mardin Müze Müdürlüğü, Mardin.

Özusağlam-Mutlu 2014

Özusağlam-Mutlu, Z., *Marius'un Ordu Reformu Öncesi ve Sonrasında Legio'nun Kuruluş ve Muharebe Düzeni*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Pausanias 1926

Pausanias, *Description of Greece, Vol. 2 (Books 3-5)*, trans. W. H. S. Jones-H. A. Ormerod, Loeb Classical Library, William Heinemann, London.

Pekin 2019

Pekin, A.V., *Tarih Boyunca Batı Anadolu'da İsyandar ve Direnişler*, Ege Yayınları, İstanbul.

Platon 1952

Platon, Plato, *Vol. 4 (Laches, Protagoras, Meno, Euthydemus)*, trans. W. R. M. Lamb, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Plutarkhos 1955

Plutarkhos, *Plutarch's Lives, Vol. 5 (Agesilaus and Pompey, Pelopidas and Marcellus)*, trans. B. Perrin, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Plutarkhos 1959a

Plutarkhos, *Plutarch's Lives, Vol. 4 (Alcibiades and Coriolanus, Lysander and Sulla)*, trans. B. Perrin, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Plutarkhos 1959b

Plutarkhos, *Plutarch's Lives, Vol. 9 (Demetrius and Antony, Pyrrhus and Caius Marius)*, trans. B. Perrin, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Plutarkhos 1968

Plutarkhos, *Plutarch's Lives, Vol. 2 (Themistocles and Camillus, Aristides and Cato Major, Cimon and Lucullus)*, trans. B. Perrin, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Polybios 1979

Polybios, *The Histories*, Vol. 3, trans. W.R. Paton, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Quesada Sanz 2007

Quesada Sanz, F., “Hispania y el ejército romano republicano. Interacción y adopción de tipos metálicos”, *Sautuola*, (13), 379-401.

Scott 2013a

Scott, I., “Ironwork”, *Excavations at Zeugma: Conducted by Oxford Archaeology*, ed. W. Aylward, Vol. 3, The Packard Humanities Institute, Los Altos, CA, 167-278.

Scott 2013b

Scott, I., “Arms, Armor, and Other Military Objects”, *Excavations at Zeugma: Conducted by Oxford Archaeology*, ed. W. Aylward, Vol. 3, The Packard Humanities Institute, Los Altos, CA, 353-374.

Sekunda 1995

Sekunda, N.V., *The Army of Alexander the Great*, ed. M. Windrow, Osprey Military, London.

Sekunda 1996

Sekunda, N.V., “Anatolian War-Sickles and the Coinage of Etenna”, *Studies in Ancient Coinage from Turkey, Royal Numismatic Society and British Institute of Archaeology at Ankara*, ed. R. Ashton, London, 9-17.

Stiebel 2014

Stiebel, G. D., “Military Equipment”, *Gamla III: The Shmarya Gutmann Excavations 1976-1989*, Finds and Studies, ed. D. Syon, Part 1, Israel Antiquities Authority, Jerusalem, 57-107.

Stiebel-Magness 2007

Stiebel, G. D.-Magness, J., “The Military Equipment from Masada”, *Masada VIII: The Yigael Yadin Excavations 1963-1965 Final Reports*, ed. J. Aviram-G. Foerster-E. Netzer-G. D. Stiebel, Israel Exploration Society, Jerusalem, 1-94.

Strabon 1954a

Strabon, *The Geography of Strabo*, Vol. 3, trans. H. L. Jones, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Strabon 1954b

Strabon, *The Geography of Strabo*, Vol. 4, trans. H. L. Jones, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Strabon 1961

Strabon, *The Geography of Strabo*, Vol. 5, trans. H. L. Jones, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Şenyurt-Akçay 2016

Şenyurt, S.Y.-Akçay, A., “Kurul Kalesi (Ordu) VI. Mithradates Dönemi Yerleşimi Üzerine Ön Değerlendirmeler”, *Seleucia*, 6, 221-248.

Şenyurt-Akçay 2017

Şenyurt, S. Y.-Akçay, A., "The Kurul Fortress and the Cult of Kybele as a City Protector", *Colloquium Anatolicum*, 16, 179-198.

Şenyurt-Durugönül 2018

Şenyurt, S. Y.- Durugönül, S., "Kurul (Ordu) Kalesi"nde Bir Kybele Heykeli", *OLBA*, 26, 305-344.

Şenyurt-Zoroğlu 2018

Şenyurt, S. Y.-Zoroğlu, U., "Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Metal Silahları Üzerine Bir Ön Değerlendirme", *Cedrus*, 6, 181-196.

Şenyurt-Yorulmaz 2020

Şenyurt, S. Y.-Yorulmaz, L., "Kurul Kalesi Kazılarında Ele Geçen Kalıp Yapımı Kabartmalı Kâseler", *Seleucia*, 10, 297-327.

Şenyurt-Akçay-Bulut-Zoroğlu-Akgönül 2017

Şenyurt, S. Y.-Akçay, A.-Bulut, A. E.-Zoroğlu, U.-Akgönül, S. O., "Ordu Kurul Kalesi", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, 43, 2-10.

Vegetius 2019

Vegetius, *Roma Savaş Sanatı*, çev. S. Özgüler-K. A. Çetinalp, Kronik Kitap, İstanbul.

Vitruvius 1914

Vitruvius, *The Ten Books on Architecture*, trans. M. H. Morgan, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Zoroğlu 2021

Zoroğlu, U., *Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Savaş Araç Gereçleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.

EKLER

Resim 1: Kuzey Teras'ın batısındaki 3 no.lu mekânın duvarlarında görülen iki farklı inşa tekniği.

Resim 2: İdari Yapılar Alanı. Büyük depolama alanı.

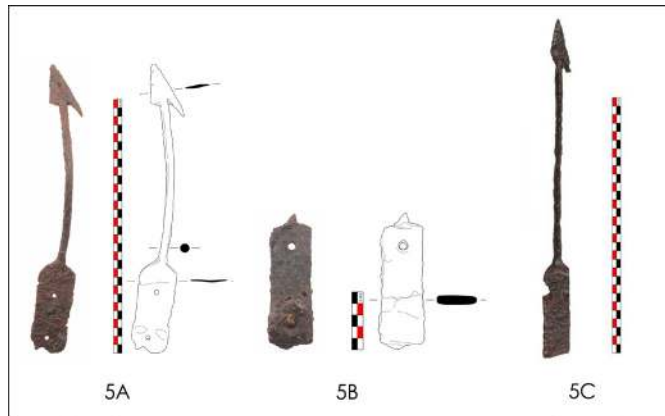
Resim 3 A: Kuzey Teras, çatı kiremitleri ve yangın tabakası.

Resim 3 B: Kuzey Teras, 6 no.lu mekân yangın tabakası.

Resim 4 A: Kuzey Teras, 11 no.lu mekânda açığa çıkarılan güller.

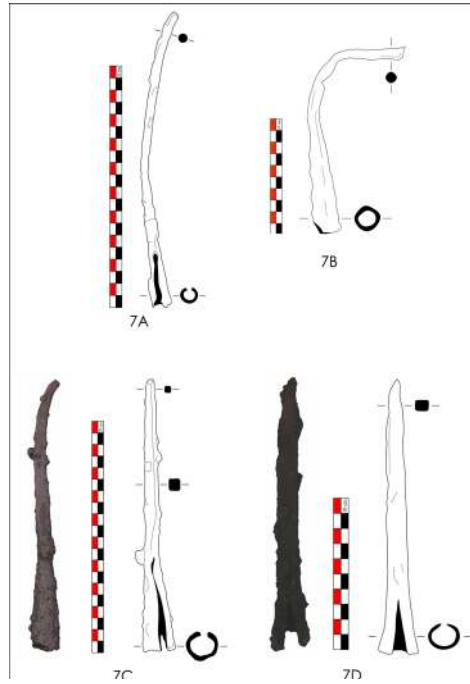
Resim 4 B: Kerpiç duvar bedenlerine isabet etmiş güller.

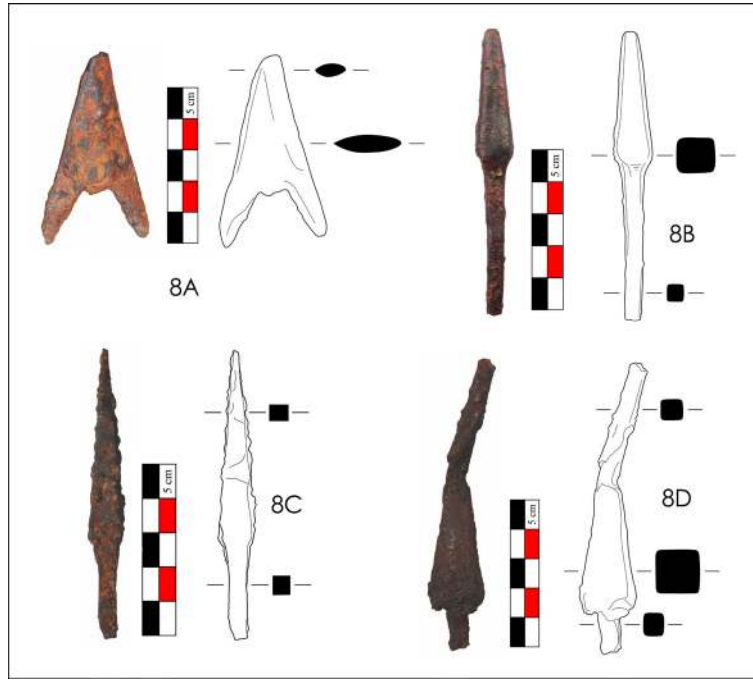
Resim 5: Saplı pılım demirleri. A: KK16-KTBM3/27 - B: KK16-CR110/60 - C: KK20-CC128/115.

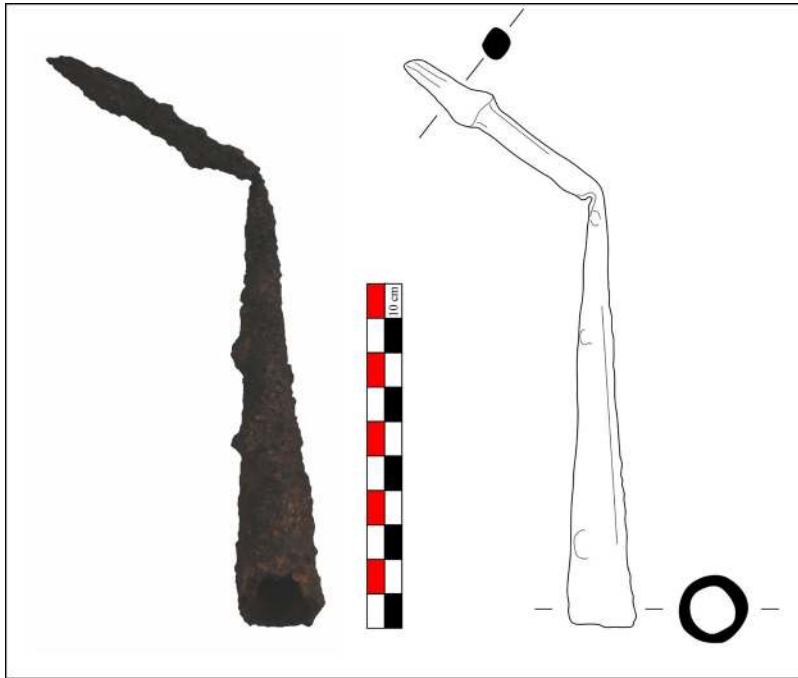
Resim 6 Kovanlı pilum demiri, KK16-CP111/24.

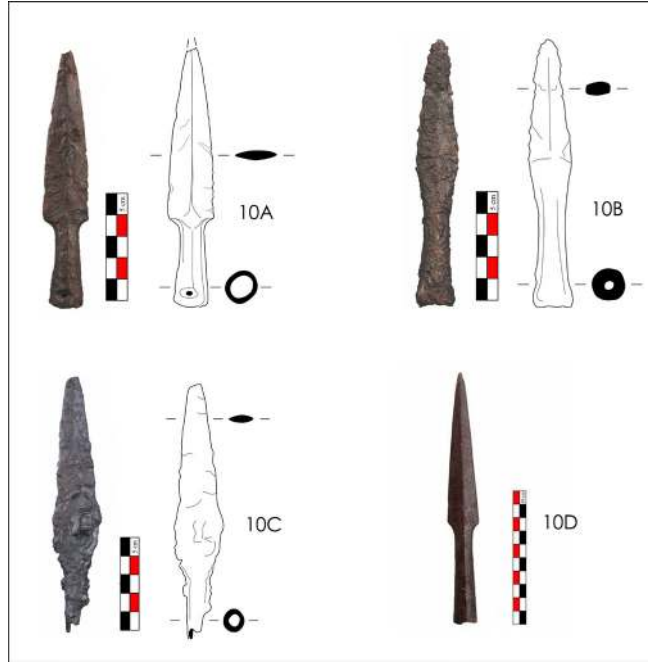
Resim 7: Namlu kısımları korunmamış kovanlı pilum demirleri. A: KK19-CH115/22 – B: KK12-DH100/31 – C: KK18-CS112/4 – D: KK18-CS112/47.

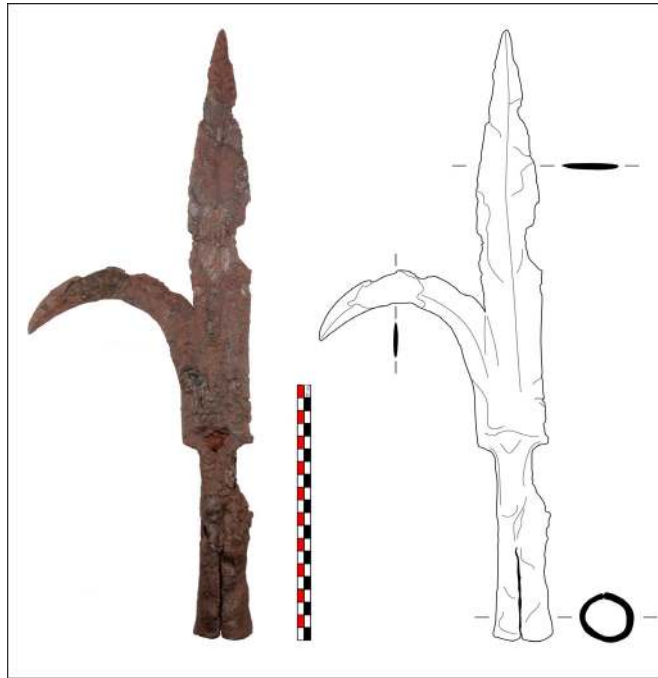
Resim 8: Ana gövdelerinden kopmuş pilum namluları. A: KK14-CL113/15 – B: KK16-CR110/39
– C: KK19-CD127/46 – D: KK19-CP115/19.

Resim 9: Piramidal namlulu ve kovanlı cirit ucu, KK18-CS112/2.

Resim 10: İkizkenar üçgen veya dar yaprak benzeri formlara sahip cirit uçları. A: KK16-CP111/67
– B: KK18-CS112/33 – C: KK18-CS112/29 – D: KK21-CB129/170.

Resim 11: Mızrak-orak (*falx muralis*), KK16-CP111/12.

Resim 12: Mızrak-orağın mazgalların arasından savunma yapan askerlere karşı olası kullanımı (Zoroğlu 2021, 73, Şek. 4.3, İllüstrasyon: G. Aydoğdu).